

DOMBI GÁBOR

FRANCESCO TIRELLI ÉLETEI ÉS HALÁLA

Mesekönyv és embermentés — fagyalalttal és anélkül

Mesemondás és holokauszt

Minden szülő, pedagógus szembesül azzal a nehéz kérdéssel: hogyan lehet elmondani kisiskolás gyerekeknek a holokauszt borzalmát?

A holokauszt után immár a harmadik generáció lép felnőttkorba. Ők nem, vagy alig találkoztak nagyszüleikkel. Nem ismerhették meg háborús és/vagy üldözéssel teli magántörténelmüket, esetleg a nagyszülők már szüleiknek sem mond(hat)ták el az átélt szörnyűségeket. Számukra mindez már éppen olyan történelem, mint a keresztes hadjáratok vagy Amerika felfedezése. S gyakran értetlenül állnak a történetek előtt, számonkérve az ellenállás hiányát vagy a dermedt helyben maradást az elmenekülés helyett. De egymást követik olyan nemzedékek, akiknek meg kell ismerniük a holokauszt borzalmait, hogy megtanulhassák: mit jelent az embertelenség és mit jelent megmaradni igaz, becsületes embernek.

A fejlett országokban felnövő gyerekek számára még nehezebb megmagyarázni, miért kell félni, ha valakinek „más” az eredete, származása, vallása. A félelmet a gyermek is ismeri, retteg a haragtól, a gonosztságtól, a természeti katasztrófáktól, óriásoktól, boszorkányoktól, más csodalényektől. De a láthatatlan „másság”, mint „bűn” nehezen felfogható egy kisgyereknek. Az ideológia által vezérelt irracionális minden gyermek elutasítja; és egy kisgyerek is képes különbséget tenni a jó, az emberséges, illetve a gonosz és embertelen között. A szülőknek, tanárnak s az erkölcsös embernek az a feladata, hogy példákon keresztül mutassa meg az igaz utat, helyes cselekvést és magatartást. A XXI. században új megoldások, módszerek szükségesek ahhoz, hogy az új generációknak is jusson elődeik, felmenőik értékeiből, történelméből, mert leértékelődőben a könyv, s tör előre a vizuális történetmondás: milliószámra születnek naponta személyes történetet mesélő képek, rövidfilmek, videoklipek. Emellett a holokauszt történeteinek átadása a legkisebbek számára a legnehezebb, legóvatosabb körültekintést és tapintatot igénylő feladat. De a borzalmak fotóinak láttatása helyett nem lehetetlen a hősiesség, a személyes ellenállás, az erkölcsi jó bemutatása.

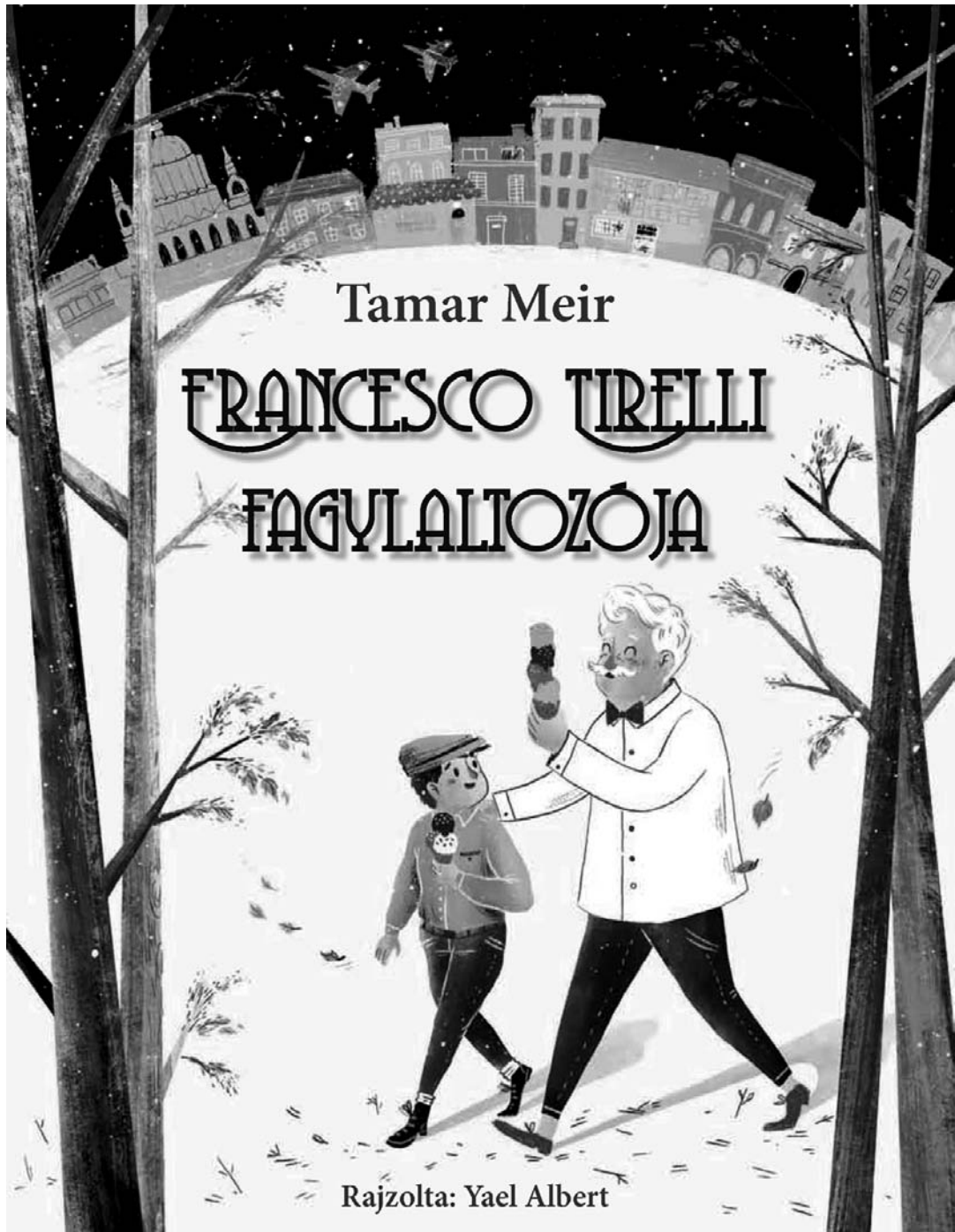
Erre példa a *Francesco Tirelli fagyalaltozója*, egy olasz fagyalaltárus budapesti embermentésének története.

A mese elregéli, hogy az olasz főhős kiskorában mennyire szerette a fagyaltot, és később Budapesten — hol másutt alapítson egy olasz ilyen? — üzletet nyitott. Az általa gyűlölt háború alatt, amikor már a zsidók pusztá élete is veszélyben forgott, a fagyaltos befogadta üldözött szomszédai kisfiát, Pétert, majd szüleit, és egyre több és több zsidót rejtett el a fagyaltozóban. A háborút mindannyian szerencsésen túléltek, s a felnőtt Péter Izraelbe ment, ahol megnősült, és Sárával közös gyermekeik és unokáik, dédunokáik lettek, de sohasem feledték el Francescót.

A mesét *Tamar Meir*¹, a mesebeli főszereplő Péter — a valóságban *Jichak Meir* (eredeti, magyarországi nevén *Mayer Péter Iván György*) — menyé írta, felhasználva apósa 2008-ban készült visszaemlékezéseit. A könyvet a Keter kiadó 2017-ben jelentette meg Izraelben *Yael Albert* csodás rajzaival. A kötet megjelent héber, angol, olasz, cseh és magyar nyelven. A mese egyik főszereplője Péter, az 1927-ben Budapesten született Jichak Meir (Mayer) később kémia-professzor lett Izraelben.

A zsidóüldözések közvetlen eseményeit — tudtommal — egyetlen, 10 év alattiaknak szóló mesében sem dolgozták fel Magyarországon, míg Nyugat-Európában már igen. A tizenéveseknek szóló irodalom Magyarországon is bővebb. Tamar Meir meséje — érthető módon — nem a kínzásokat, borzalmakat ábrázolja, hanem a félelem és bátorság, a boldogság és szomorúság, a szabadság és bezártság kettősségeit. Emellett az olasz fagyaltos története a magyar, a budapesti, az erzsébetvárosi és a nemzetközi nyilvánosság számára is érdekes, fontos történelmi újdonságot jelent. Ösztönzést ad a kevésbé ismert embermentők életrajzának kutatásához; lehetőséget biztosít a humánus, erkölcsös magatartásra való oktatásra. Így e könyvvel a pedagógiai munkában remekül használható alkotás kerülhet a tanárok, tanítók kezébe, s kiindulási alapot teremthet a helyi emlékezet őrzésében, oktatási, ismeretterjesztési programok lebonyolításához is.

1 *Tamar Meir* (1976) izraeli irodalomtörténész, a Bar Ilan egyetemen végzett, témája a Talmud és a zsidó filozófia volt. PhD fokozatot irodalomtudományból szerzett. Mesekönyvét a Yad Vashem tüntette ki 2017-ben. URL: <https://jwa.org/encyclopedia/author/meir-tamar>; <https://mizrachi.org/speaker/dr-tamar-meir/>. (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

1. kép. A magyar kiadás címlapja

Az ismeretlen Világ Igaza

A budapesti Lövölde téri fagylaltozó² és Francesco Tirelli *neve* immár világhírű lett — külföldön, de Magyarországon alig tudunk a hős olasz fagyfaltos életéről és tetteiről. Noha Chana Hedwig Heilbrun és Jichak Meir kezdeményezésére Tirelli 2008-ban megkapta a „Világ Igaza” kitüntetés³ tíz, (javarészt család) név szerint említett budapesti zsidó⁴ megmentéséért, de neve nem szerepel a magyarországi embermentők listájában⁵, hiányzik a a Yad Vashem és a magyar Balassi Kiadó által⁶ 2009-ben publikált névsorból is. Érdekes, hogy Tirelli az olaszországi embermentők Yad Vashem által közzétett listájában⁷ bukkan fel, míg a magyarországiak listájából hiányzik.⁸ Magyarországon az olasz fagyfaltos nevééről, tevékenységéről először a Magyar Kurír című katolikus hírportál 2016-os cikke tudósított⁹ Angiolino Catellani 2014-es írása¹⁰ alapján. Ezt átvette a zsidó

-
- 2 A fagylaltozó Tamar Meir mesekönyvében budapesti, Lövölde téri címmel szerepel, Jichak Meir így emlékezett bujkálása helyszínére. A valóságot a mesétől csupán egyetlen ház és házszám választja el.
 - 3 Az elismerés dokumentumának száma: M.31.2/6760. <https://righteous.yadvashem.org/?search=Tirelli&searchType=all&language=en&itemId=5659942&ind=0> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)
 - 4 Heilbrun, Chana, Hedwig; Silber, Armin; Meiri, Meyer, Itskhak, Yitzchok; Heilbrun; Mayer (az utónév ismeretlen); Meiri (az utónév ismeretlen); Frankl (az utónév ismeretlen); Eisler (az utónév ismeretlen); Fuchs (az utónév ismeretlen); Flasner (az utónév ismeretlen); Trebitsch (az utónév ismeretlen). Forrás: Tirelli Francesco. The Righteous Among the Nations Database. <https://righteous.yadvashem.org/?search=Tirelli&searchType=all&language=en&itemId=5659942&ind=0>. (A Yad Vashem a Holokauszt Áldozatainak és Hőseinek Izraeli Emlékhatósága, amely a Világ Igaza kitüntetés adományozza azoknak a nem zsidó embereknek, akik életük kockáztatásával mentettek zsidókat a holokauszt alatt.)
 - 5 Holokauszt Emlékközpont Budapest: Embermentők adatbázisa. URL: <http://hdke.hu/emlekezes/embermentok/embermentok-nevsora> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)
 - 6 Frojimovics Kinga – Molnár Judit (szerk.): A Világ Igazai Magyarországon a második világháború alatt. Balassi Kiadó – Yad Vashem, Budapest, 2009.
 - 7 <https://www.yadvashem.org/yv/pdf-drupal/italy.pdf> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)
 - 8 <https://www.yadvashem.org/yv/pdf-drupal/hungary.pdf>. (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)
 - 9 A Világ Igazai között van az olasz fagyfaltos, aki zsidókat mentett Budapesten a vészkorszak idején. Magyar Kurír. (t.zs.) 2016. április 14. <https://www.magyarurir.hu/hirek/a-vilag-igazai-kozott-van-az-olasz-fagyfaltos-aki-zsidokat-mentett-budapesten-veszkorszak-idejen/> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)
 - 10 *Catellani, Angiolino: Il campagnolese Francesco Tirelli. Giusto fra le Nazioni. RS – Ricerche storiche. 2014. ottobre, N. 118. kötet 154–164. p.*

felekezeti lap, az Új Élet¹¹ is. Ugyanezt a cikket egy zsidó társadalomtörténeti adatbázis¹² 2017 áprilisában tette közzé. Tehát kijelenthető, hogy Francesco Tirelli tevékenysége általában ismeretlen és visszhangtalan volt eddig Magyarországon, de remélhetőleg ezt az állapotot Tamar Meir mesekönyve megváltoztatja.

Tamar Meir története szerint a Budapesten élő Tirelli abból indult ki, hogy Magyarország és Olaszország szövetségek a háborúban, és egy olasznak semmi baja nem lehet a háborús magyar fővárosban. Ráadásul egy fagyaltboltban télen miért is keresnének bujkálókat? 1944 tele szokatlanul hideg volt, még a magyarországi időjáráshoz képest is. Tirelli logikája pontosan működött: így a német hadsereg, az SS és a magyar nyilaskeresztesek által ellenőrzött és terrorizált városban mintegy 15-20 zsidót bújtatott a fagylaltozójában, az otthonában és más helyeken is; számukra hamis papírokat szerzett, és ellátta őket élelemmel. A városban eközben tombolt a terror, mindennaposak voltak az utcai kivégzések, a zsidók Dunába lövése. A zsidók számára létrehozott, Európában utolsóként felállított gettóban — és később az ott szerzett betegségekben — mintegy 15.000 ember halt meg.¹³ Emellett a magyar nyilasok 50–70.000 budapesti zsidót hajtottak kényszermunkára a Német Birodalomba, 300 kilométeres novemberi–decemberi gyalogmenetben.

A Yad Vashem által közzétett dokumentum szerint Tirelli életéről csupán annyit tudunk meg, hogy egy fagyaltüzlet tulajdonosa (bérője?) volt Budapesten, a felesége és gyerekei Olaszországban maradtak, a háború után Svájcba költözött, ahol börtönbe is került. Az információhiány indította el azt a nyomozást, amelynek némi eredményét közöljük az alábbiakban.

Francesco Tirelli, a vívómester

Nagyon keveset tudunk Tirelli múltjáról. Életrajzának rövid vázlatát, családi kapcsolatainak felderíthető részleteit Angiolino Catellani¹⁴ adta közre. Eszerint

11 Új Élet, 2016. július 1. 3. p.

12 <https://zsidotarsadalom.wordpress.com/> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

13 *Lévai Jenő*: A pesti gettó csodálatos megmenekülésének hiteles története. Officina Nyomda, Budapest, 1946.

14 Angiolino Catellani a történelem professzora volt a Gauastalla-i Mario Carrara Szakmai Intézetben. Az Emilia Régió Ellenálási Történeti Intézetének (ISTORECO) munkatársa. Számos cikket közölt az antiszemitizmusról és a Shoah-ról az RS-RICERCHE STORICHE folyóiratban. Könyvének címe: „Zsidó testvérek és a Reggio Emilia síkság emberei” (2018).

Francesco Tirelli 1898. március 13-án Campagnola Emiliában, Emilia-Romagna régióban született, és 1954. május 16-án, vasárnap reggel 4:30-kor Genfben, Svájcban hunyt el. Apja a Rio Salicetóból származó, már egyszer megözvegyült Eliseo Tirelli élelmiszer-kereskedő volt, édesanyja Emma Spaggiari Campagnolából.

Catellani szerint Francesco 1920 körül költözött Velencébe, ahol 1921. augusztus 27-én feleségül vette Angela Giupponit, akitől három gyermeke született: Elisabetta, Elizeus és Elio. Catellani szerint családját Olaszországban hagyva, 1929-ben 'emigrált' Budapestre. Tirelli valójában 1926-tól már a magyar fővárosban (is) élt és dolgozott. A magyarországi adatok szerint Tirelli nős volt,¹⁵ de feleségét az iratok nem említik név szerint. Az olasz forrás szerint az 1930-as években Tirelli többször meglátogatta családját, és fotókat, újságcikkeket mutatott magáról.

Az bizonyos, hogy 1926-ban érkezett Budapestre, és ősztől¹⁶ Fodor Károly¹⁷ vívóiskolájában helyezkedett el, amely az MTK¹⁸ égisze alatt, annak hálózatában működő privát vívóiskola volt. Amint arról a korabeli Sporthírlap beszámolt, Tirelli nem egyedül jött Budapestre, hanem Mario Siniscalco¹⁹ olasz vívómesterrel együtt, csak míg Siniscalco Nápolyból érkezett a magyar fővárosba, addig Tirelli Velencéből, ahol Galante mellett dolgozott.

„Siniscalco Mario olasz vívómester Budapesten. A budapesti vívómestergárda értékes erővel gyarapodik Siniscalco személyében, aki ősztől nálunk fog letelepedni. A nápolyi mester, ki mindhárom fegyvernemben úgy jobb-, mint balkezzel egyaránt kiváló, ez év tavaszáig a nápolyi fascista kör vívómestere volt. Tusserejére jellemző, hogy a nápolyi Academia Reale őt választotta asszómeste-

15 Pénzügyi Közlöny, 1942. 6. szám, 8. p. 95. sorszám.

16 Esti Kurír, 1926. október 22., 10. p.

17 Fodor Károly (Freyberger Mózses) Nagykovács 1856. február 5 – Budapest. 1927. március 9. Vívómester: 1889-től az MTK vívómestere volt. 1896-ban saját vívóiskolát alapított, ahol alkalmanként továbbra is foglalkozott az MTK vívóinak oktatásával. 1903-ban ő alapította a Nemzeti Sportot. Több mint két évtizeden át volt a Műegyetem vívómestere. Tanított — természetesen vívást — Rózsahegy Kálmán híres színi iskolájában, és több mint három évtizeden át a Színiakadémián is. Az 1910-es években nyári sporttábort létesített Siófokon. Közel 70 évesen is még edzősködött.

18 MTK: Magyar Testgyakorlók Köre, 1888. november 16-án alapították. A magyarországi zsidóellenes törvények miatt 1942-ben működését megszüntették, mert sportolói, sportvezetői, és mecénásai között többségben voltak zsidó származású magyarok. 1945-ben alakulhatott újjá. Tirelli minden bizonnyal azért is találkozhatott személyében antiszemitizmussal, mert zsidó sportszervezeteknél is dolgozott.

19 Mario Siniscalco vívómester, 1927-ben egy ideig Szolnokon dolgozott.

révé. Kiválóbb eredményei: 1923–24-ben megnyerte Olaszország katonai tör-, épée- és kardbajnokságát, 1925-ben pedig Dalmácia bajnokságát. Több mérkőzést vívott már Sassoneval, Nedo Nádival és a francia Bourdon-nal és Haussyval, és minden alkalommal fényesen megállotta a helyét. A jelenleg folyó livornói mesterverseny zsűrijének tagja. Siniscalcoval együtt jön Budapestre Tirelli olasz mester is, aki eddig Galante mellett működött Velencében. Mindkét mester Fodor mester termébe szerződött.”²⁰

Giuseppe Galante korának legnagyobb vívóegyéniségei közé tartozott, huszonöt évesen 1900-ban alapította meg vívóakadémiáját Velencében. Hatására hozták létre 1902. október 15-én Zágrábban az első horvát kardvívó klubot. Galante 1933-ban Budapesten kardvívó bemutatót tartott fiával, Dantéval közösen.²¹ Tirelli Zágrábba is követte mesterét, ahol 1932-ben a horvát bajnok Ivan Vladimir (Vlado) Mažuranić²² oktatója volt Giuseppe Galante fiával, Dante Galantéval²³ együtt.²⁴ Horvát forrás szerint nem csupán egy évet töltött Horvátországban, hanem rendszeresen dolgozott ott Giuseppe Galante mellett 1932 és 1941 között.²⁵

Az 1927-es éve nagyon erős volt, a lapok sorra számolnak be Tirelli sikereiről és kudarcairól. Róla és a magyar vívóakadémia egyik 1927-es versenyről a Budapesti Hírlap így tudósított:

„A győztes olasz mesterben kétségtelenül elsőklasszisú, kitűnő tempóérzéssel és hatalmas energiával rendelkező vívót ismertünk meg, aki az olasz törvívás ti-

20 Sporthírlap, 1926. szeptember 23., 7. p.

21 „Galante Giuseppe mester a MAC vívótermében. A Budapesten tartózkodó Galante Giuseppe velencei vívómester legutóbb vendége volt a MAC vívószakosztályának és a fiával, Dante Galantéval párbajtőriskolát mutatott be.” Sporthírlap, 1933. március 4.

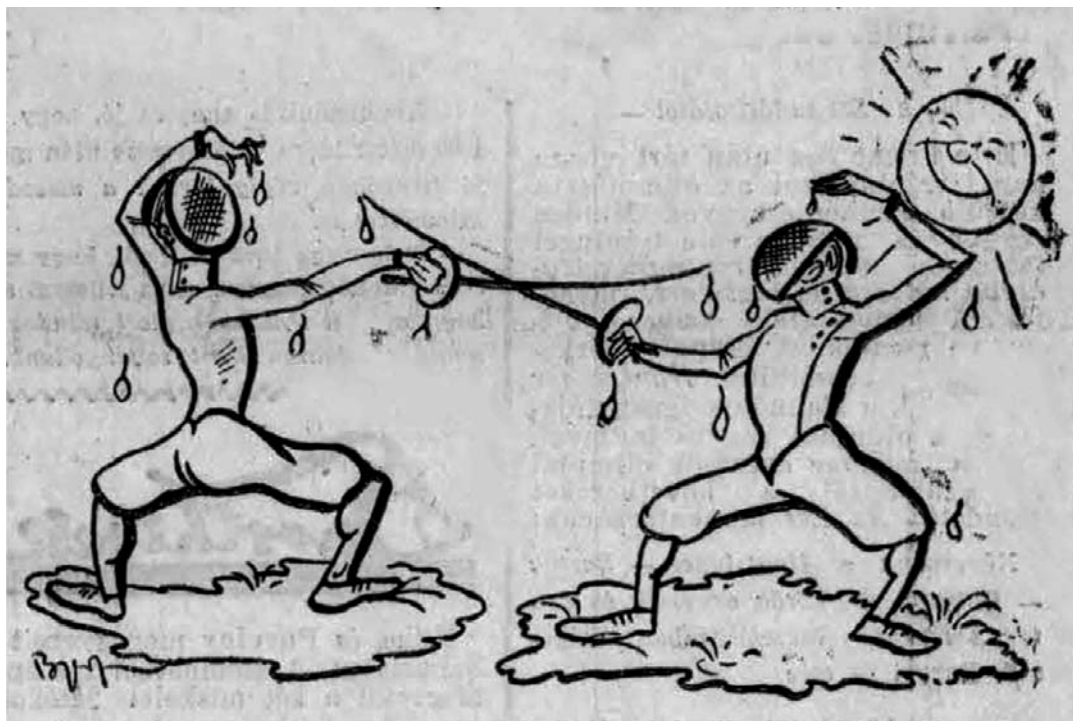
22 Ivan Vladimir (Vlado) Mažuranić (1915–1985). Jugoszláv kardvívó. Tagja volt az 1936-os berlini olimpián indult jugoszláv csapatnak. Indult egyéniben a párbajtőr versenyen is. További adatok horvát nyelven: URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Ivan_Vladimir_Ma%C5%BEurani%C4%87 (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

23 Dante Galante az olasz vívás kiemelkedő alakja volt, az olasz vívószövetség egyik vezetője. Források: Cent’anni di scherma a Venezia (1889–1989). A cura di Dante Galante. Venezia 1989; URL: <https://www.circoloschermaterni.it/la-nostra-storia/>; Legutóbbi elérés: 2021. 02. 07. <http://schermavenezia.xoom.it/virgiliowizard/storia>; Legutóbbi elérés: (2021. február 7.) <https://sites.google.com/site/veneziascherma/prossime-gare/prova> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

24 XXXIII. Vladimir Mažuranić Memorial, 27–28 January, 2018, Zagreb, Croatia. Versenykatalógus.

25 Ana Popovčić: Giuseppe Galante — velikan mačevanja. In: Olimp, Broj 35 / lipanj 2010. 10–11. p.

pikus képviselője. Külön ki kell emelni néhány holtbiztossággal keresztülvitt fless tempótámadását, amelyekkel megmutatta, hogy valóban tud, bár győzelmi arányát nem ismerjük el reálisnak, csak azt, hogy valóban jobban vívott Tersztyánszknál. Győzelme nagyobb rokonszenvet keltett volna, ha nem tiltakozik annyit ... [...] Utána a magyar vívó-mestergárda tehetséges tagja, Skaliczky Géza vivómester 8:1 arányban verte el karddal az olasz Tirelli Francesco mestert Velencéből, aki még igazán nem rendelkezik annyi tudással, hogy akár egy harmadklasszisú magyar vívóval is meccsben mérje össze az erejét. A mérkőzés különben nagyon vérrre ment, és nélkülözte a vívóművészet szépségeit.”²⁶

2. kép. Hőguta a vívóteremben.
In: *Az Est*, 1928. július 19. 11. p.

Az *Est* című napilap 1928. július 19-én számolt be arról az olimpiai felkészülési vívóedzésről, amelyet a magyar vívók 35 fokban szenvedtek végig. A cikk szerint a vívók ruhájából, de még a magyar sztár, az olimpiai bajnok

26 Budapesti Hírlap, 1927. március 4., 7. p.

Petschauer Attila²⁷ vívópengéjéről is csöpögött az izzadság. Az újság a vívók között megemlíti Tirellit is, aki egy évvel később, 1929-ben nyitotta meg „fagylaltgyárát” — amint erről a Nemzeti Sport 1929. május 22-én lelkesen be is számolt. Ebből meg is tudjuk, hogy mivel foglalkozott a vívás és a cukrászat terén Tirelli Budapesten.

„Közismert és közkedvelt alakja a pesti vívóéletnek a kis olasz Tirelli, aki a Santelli vívóteremben segédmester. Tirelli mindhárom fegyvert kitűnően forgatja, de most igazolta, hogy egyéb tudománya is van. A nyári holtszézonra nem tudott szerződést kapni s erre gondolt egy merészet és — felcsapott fagylaltosnak a Dob utcában²⁸. A vívóteremből a „Gelateriába” vonult a kis Tirelli, akinek a vívók gyakori vendégei lesznek — ha úgy fog fagylaltot is gyártani, ahogy vív.”²⁹

A Santelli vívóterem, ahol Tirelli edzőként dolgozott, Budapest központjában, a mai Blaha Lujza tér sarkán, az Erzsébet körút 1-3. szám alatt, az emeleten működött. Eredetileg 1894-ben Arlow Gusztáv³⁰ lovag, korának neves vívómestere nyitotta meg a termet, amelyben hangversenyeket és estélyeket is rendeztek; de időnként titkolt, éppen ezért köztudott párbajok is meg-megestek. 1909-től Italo Santelli³¹ vitte tovább a vívóakadémiát. Ő 1896-ban Budapesten megnyerte a millenniumi, Magyarország ezeréves fennállása tiszteletére rendezett kardversenyt és ajánlatot kapva a Magyar Atlétikai Club-tól (MAC), letelepedett a városban. Tanítványai között számos magyar olimpiai, világ- és Európa-bajnokot tartanak

27 Petschauer Attila (1904–1943): az 1928-as amszterdami és az 1932-es Los Angeles-i olimpiai bajnok kardcsapat tagja volt. Az Európa-bajnokságokon 1930-ban Liège-ben és 1931-ben Bécsben csapatbajnok volt, egyéniben 1926-ban Budapesten és 1930-ban Liège-ben második, 1925-ben Oostendében, 1929-ben Nápolyban és 1931-ben Bécsben harmadik volt. Mint zsidó hadkötelest 1942-ben behívták munkaszolgálatra, és az ukrainai Davidovkába került. Bár a magyar katonák általi megkínzásáról drámai történetek keringtek, Petschauer tífuszban halt meg, szovjet hadifogságban.

28 A Dob utca Budapest zsidónegyedének egyik szimbolikus útja. Belső részén leginkább a szegényebbek, illetve a hagyományokhoz hű zsidók éltek, a Városligethez közelebbi részén is javarészt zsidók laktak. A harmincas években ehhez nagyon közel, a Dohány, majd a Rottenbiller utcában volt igazolhatóan Tirelli fagylaltüzlete. Bár fennmaradt forrás ezt egyelőre nem támasztja alá, vállalkozását akár indíthatta a Dob utcában is.

29 Az Est, 1928. július 19., 11. p.

30 Arlow Gusztáv (1861– ?) Vívómester, fontos kézikönyvet publikált — Franz Litomyský-vel közösen — a vívásról: Systematisches Lehrbuch für den Unterricht im Säbelfechten aus der Hoch-Tierce-Auslage (1894). Könyve magyar nyelven (A kardvívás) 1902-ben jelent meg. URL: <https://mek.oszk.hu/17100/17151/> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

31 Italo Santelli 1866, Carrodano (Olaszország) – 1945. február 8., Budapest. Vívómester, több magyar kardvívó oktatója.

Nagybányai HORTHY MIKLÓS őfőméltósága
védnöksége alatt

OLASZ–MAGYAR VÍVÓMÉRKŐZÉS

(Rendező: lovag Santelli Italo)

a Vigadó összes
termeiben

március 3-án
csütörtökön

este fél 8-kor

NEDO NADI

a világ legelső vívója, 14-tussos kard-mecce

GOMBOS SÁNDOR

Európa-bajnokkal

SINISCALCO, TIRELLI, ANSELMINI
meccei a legjobb magyar vívókkal

Jegyek 2-10 pengőig lovag SANTELLI ITALO vívótermében, VII., Erzsébet körút 1., Rózsavölgyi és Tsa cégnél és este a pénztárnál kaphatók

Működés: Rt. - Szerkesztő: Pusztai István

3. kép. Plakát az 1931. március 3-i magyar–olasz vívómérkőzésről.³²

32 Közli: En garde. Vívómagazin. I. évfolyam 1. ünnepi szám 2014. január 18. Kép a *Gáborján Rita* által írt „Otthonos Vívómuzeum, avagy feltámad a vívóújság” című cikkhez. URL: <http://vivoterem.hu/magazine/pdf/Vivoujsag-1szam-2014.pdf>. (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

számon, mint Gerevich Aladárt³³, Elek Ilonát³⁴, Kabos Endrét³⁵, Pósta Sándort³⁶. Santelli korszakában Tirelli itt volt segédvívómester éveken át. De kellett is Santellinek a segítség, ugyanis azon kívül, hogy vívóiskolát vitt, minden évben — immáron több mint húsz éve — megszervezte az olasz–magyar vívómérkőzést, amelyen a legjobb magyar és olasz vívók csaptak össze.

Az esemény egyúttal komoly gazdasági vállalkozás is volt. 1931. március 3-án, a verseny hagyományaihoz híven, Budapest egyik legreprezentatívabb épületében, a Vigadó „összes termeiben” rendezték meg az összecsapást, amely egyetlen francia szó, az „igen” (oui) félreértése miatt komoly botrányba is fulladt. Az esemény védnöke, Magyarország kormányzója, Horthy Miklós a kitört zűrzavar hatására gyorsan elhagyta a verseny helyszínét.³⁷ Francesco Tirelli először 1927. március 3-án vett részt az olasz csapat tagjaként ezen a versenyen: „*Skalitzky fiatal magyar mesterünk kardmeccsbén 8:1-re verte Tirelli olasz mestert. Tirelli epéében*³⁸, *egyenrangú felek küzdelmében 8:7-re győzött Hajdú János fölött.*”³⁹ Az Est című újság plasztikusan festette le⁴⁰ alakját: „a rendkívül kistermetű olasz Tirelli”, „a kis, mozgékony elsőrangú tempójú olasz epézóta⁴¹”.

1929 márciusában Santelli segédjeként részt vett Helene Mayer⁴² német törvívó olimpiikon fogadásán a Keleti pályaudvaron. De ez év nyarán már nem kapott szerződést — a cikkek félmondataiból úgy tűnik — talán kissé temperamentumos személyisége miatt. 1930 októberében a kolozsvári zsidó Haggibor Sportegye-

33 Gerevich Aladár (1910–1991). Hétszeres olimpiai aranyérmes, tizennégyszeres világbajnok, harmincnégyszeres magyar bajnok vívó. Santelli tanítványa 1938–1944 között volt.

34 Elek Ilona (1907–1988). Kétszeres olimpiai bajnok, hatszoros világbajnok magyar törvívó; első magyar női olimpiai aranyérmes, Santelli tanítványa.

35 Kabos Endre (1906–1944). Háromszoros olimpiai bajnok magyar vívó, Santelli tanítványa.

36 Pósta Sándor (1888–1952). Olimpiai bajnok magyar vívó, katona, fogorvos, újságíró, Santelli tanítványa.

37 Magyar Hírlap, 1931. március 4., 3. p. „Petschauer Attila győzelme megmentette a magyar vívócsapatot a vereségtől. Az olasz–magyar vívómérkőzés végeredménye 4:4 — Tüntetés egy félreértett szó miatt az olasz zsürielnök ellen”.

38 Az epée magyarul párbajtőr.

39 Magyarország, 1927. március 5.14. p.

40 Az Est, 1927. február 26. 13. p.

41 párbajtörvívó

42 Helene Mayer (1910–1953). Az 1928-as olimpiai vívószám aranyérmese és az 1936-os berlini olimpia ezüstérmese.

4. kép. Csoportkép Italo Santelliről és budapesti akadémiájának tagjairól, ahol Francesco Tirelli is látható (nyíllal jelölve).

A régi, sérült fotó Duronelly Gábor tulajdona.

A kép forrása: Vívómúzeum Budapest, Ferdinandy Györgyi kurátor

5. kép. A „rendkívül kis termetű Tirelli” fegyverrel a kezében
Italo Santelli mellett a Santelli vívóteremben
az 1928-as olimpiai felkészítő edzésen.

Karikatúra. Nemzeti Sport, 1928. március 18., 7. p.

sület (Ha-Gibor: A hős — héber)⁴³ szerződtette⁴⁴ vívómesteréül, amelynek házi vívóversenyén már zsúrielnök volt.

43 „Hagibbor Sportegyesület, vagy Haggibor SE, románul AS Haggibor kolozsvári zsidó sportklub, 1920–1941 között működött. 1920. március 20-án alapította Giszkalay János író, Knöpfler Bernát orvos és Chajim Weissburg cionista vezető. Első elnöke dr. Fischer József volt, őt Stotter Aladár, majd Jámber Ferenc követte. 1921-ben az egyesület csatlakozott a Makkabi zsidó sportvilágszövetséghez. A Romániában 1940. augusztus 8-án megjelent 2650. számú törvényerejű rendelet megszüntette azokat a sportegyesületet, amelyekben a román nemzetiségű keresztény sportolók nem voltak többségben, így a Hagibbort és sportolóit törölték az ágazati sportszövetségek nyilvántartásából. A második bécsi döntést, 1940. augusztus 30-át követően, amikor Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolták, és így a magyarországi zsidótörvények hatálya léptek Észak-Erdélyben is, a sportegyesületeknek egyáltalán nem lehettek zsidó tagjaik. Ezért 1941-ben a Hagibbor is megszűnt.” Forrás: Wikipédia, URL: https://hu.wikipedia.org/wiki/Hagibbor_SE. (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

44 „Olasz vívótérnert szerződtetett a Haggibbor Francesco Tirelli személyében, aki jelenleg a budapesti Santelli-iskola egyik mestere. Tirelli október elején érkezik Kolozsvárra.” Ellenzék (Romániai, Kolozsvári magyar napilap), 1930. szeptember 7., 10. p.

A korabeli sajtó híreinek mozaikjai szerint Tirelli dinamikus, mozgékonan járta a volt Osztrák–Magyar Monarchia területének jelentős városait. Az erdélyi szereplés után Tirelli 1931 augusztusában óriási botrány főszereplője lett, immár ismét Budapesten. A 8 Órai Újság című lap augusztus 11-én riportot közölt a magyar–olasz atlétikai versenyről, ahol — ki tudja miért — Tirellit nem engedték a versenyzők közelébe. Bajó Károly, Magyar Atlétikai Szövetség főtitkára volt (akinek nevét az újságíró Bajó-nak, Bajor-nak és Pajó-nak is írja egy cikkben belül) ki akarta vezetetni, de amikor Tirelli nem engedett, a főtitkár rendőrt hívott az üvöltöző kistermetű olaszra, aki erre megpróbálta fellökni. A nála jóval nagyobb főtitkár leszerelte a dühös vívómestert. Az újság tudósítója, G. L. „illetékes és abszolút jól informált helyről” ’megtudta’, hogy Tirelli nem vívómester, hanem fagyaltárus.

„Tirelli Velencéből került ide — mondotta informátorunk. — A magát vívómesternek tartó Tirelli a lagúnák városában vívóterem-altisztból avanszált segédoktatóvá, innen a mesteri cím. Tirelli egyébként csak télen „mesterkedik” Kolozsvárott, a Haggiborban. Nyáron Budapesten fagyaltot árul. Tirellinek nem az első botránya ez, éppen ezért már régebben eltávolítottuk a fascio-ból. Bár a „mester” már nem tagja a budapesti fascionak, lesz gondunk arra, hogy Tirellit a jövőben teljesen izoláljuk, mert tetteivel kompromitálja az itt élő olaszokat...”⁴⁵

A Budapesten élő fasiszta párttag olasz „informátor” tévedett. S ezért az újságnak kellett rövidesen bocsánatot kérnie. Amit Tirelli fellépése után, augusztus 14-én meg is tett.

„Tirelli Ferenc olasz vívómester, akinek a magyar–olasz atlétikai viadalon támadt afférrjáról megemlékeztünk, ma megjelent szerkesztőségünkben, és igazolta, hogy a vívómesteri címet teljes joggal használja, mert a vívómestereket vizsgáztató állami bizottság⁴⁶ mesterlajstromában szerepel, és ismételten fejtett ki hivatalosan is elismert működést az épée-tanítás terén.”⁴⁷

És valóban, Tirelli jogosan tudta igazolni vívómesteri címét. Ugyanis 1929-ben a magyar sajtó beszámolt egy nem mindennapi akcióról: magyarországi kardvívók egy miniszteri rendelet miatt lebonyolított minősítéséről.

„Az Állami Vívómester Vizsgáztató Bizottság dr. Schwöder Ervin államtitkár elnöklete alatt gyűlést tartott, amelyen a Vívómesterek Egyesülete részéről Rákosy Gyula és dr. Gerentsér László elnökök, az OTT részéről dr. Szukováthy Imre, a Honvéd Sportoktató Tanfolyam részéről pedig Borsodi László katonai

45 8 Órai Újság, 1931. augusztus 11. 6. p.

46 Ennek hivatalos neve Magyar Királyi Állami Vívómester Vizsgáló Bizottság volt

47 8 Órai Újság, 1931. augusztus 14. 6. p.

fővívó-mester vettek részt.” E bizottság 65 vívómesteri oklevelet adott ki — közöttük Francesco Tirelli számára is —, és csak ezen oklevél birtokában taníthattak vívást az erre immár felavatottak. Négy olasz kapott mesteri és két másik segédmesteri bizonyítványt⁴⁸.

A botrány története egy helyreigazítással nem ért véget. A politika fontos szerepet játszott a budapesti olasz kolóniában, s az is, hogy ki volt tagja az olasz fasiszta pártnak és ki nem. Tirelli ragaszkodhatott igazához, ezért a cikk további kiegészítését és helyreigazítását érte el a 8 Órai Újságban. Mivel az első helyreigazítás nem minden őt sértő mondatot helyesbített, ezért augusztus 23-án meg kellett jelennie egy újabbnak.

*„A Tirelli–Bajó affér. Megemlékeztünk arról az incidensről, amely az olasz–magyar mérkőzésen Tirelli Francesco olasz vívómester és Bajó Károly atlétikai szövetségi főtitkár között lejátszódott. A közleményben azt írtuk, hogy Tirelli vívóterem-altisztból lett vívásoktató és hogy nem ez az első botránya. A nekünk bemutatott bizonyítékok alapján megállapítjuk, hogy Tirelli tényleg vívómester, sohasem volt altiszt, és hogy ma is a budapesti fascio aktív tagja.”*⁴⁹

Nem csak Tirelli volt aktív tagja a budapesti olasz fasiszták szervezetének, de akkoriban maga a fasiszta csoport sem tétlenkedett. 1929 januárjában iskolát alapítottak elemi és középiskolás tanulók számára, és megalakították az Olasz–Magyar Kultúregyesületet is.

*„Vasárnap délelőtt avatták fel a fascio helyiségében az iskolát, amelynek már is 65 fiú- és leánytanulója van. Megjelentek: Durini di Monza gróf olasz követ és felesége, Pignatelli di Montecaldo herceg, a budapesti fascio vezetője. [...] Paolo Calabro tanár ismertette az iskola megalapításának előzményeit, majd előadta, hogy minden Budapesten lakó olasz szülő gyermeke köteles a tanfolyamon vasárnaponként részt venni. Azok, akik a tanfolyamokat látogatják, Olaszországban nyaralhatnak, s akik jól tanulnak, jutalmakat kapnak. A tanfolyamon a tanulókat természetesen fasiszta szellemben nevelik. [...] Az ünnepség végén bemutatták a „Duce” című filmet, amely az olasz miniszterelnök egész pályafutását szemlélteti. A jelenlévők szeme előtt pergett le az olasz fasizmus vezérének elindulásától mai nagyságáig befutott pályája.”*⁵⁰

Az 1935-ös olasz–abesszin háború kitörését mintegy ezer fekete inges fascio tag ünnepelte a budapesti Akadémia utca 5. számú házban levő olasz fascio helyi-

48 Pesti Hírlap, 1929. szeptember 29. 13. p.

49 8 Órai Újság, 1931. augusztus 23. 6. p.

50 Budapesti Hírlap, 1929. január 8. 15. p.

ségében az olasz királyt és Mussolinit éltetve, a római rádió Giovinezzáját⁵¹ és a Duce beszédét hallgatva.⁵²

Fagylaltháború Budapesten

Nincs információnk arról, hogy Francesco Tirelli szerzett-e szakmai bizonyítványt a kardvíváson kívül, s értett-e a fagylaltkészítéshez, cukrászathoz. Apja élelmiszerrel, pizzával foglalkozott. De amikor 1929-ben megnyitotta fagylaltüzletét, nem ő volt az egyedüli vállalkozó, aki így döntött. Budapest Főváros Levéltárában őrzött iparlajstromok tanúsága szerint „Tirelli Ferenc” olasz fagylaltkészítő 1929. július 17-én kért iparigazolványt, amelyet augusztus 1-jével meg is kapott (száma: 43531). Ehhez mellékletként erkölcsi bizonyítványt és születési okiratokat nyújtott be.⁵³ A telephelyének címe ekkor: VII. kerület, Dohány u. 45.⁵⁴ E bejegyzés változások rovatából kiderül az is, hogy 1929. augusztus 1-jén a VIII. kerület Népszínház u. 23 szám alatt, illetve 1930. március 29-én a Váci út 8. szám alatt nyitott üzletet.

Ez az időszak az olasz fagylaltüzletek aranykora volt Budapesten. Nem mint ha nem lett volna elegendő magyar cukrász, aki minőségi fagylaltot árult volna, de az olaszok új ízeket honosítottak meg, és legfőképp nagyon olcsón, 10 fillérért adták fagylaltjukat.

Az olasz fagyai hatalmas sikert aratott. Egy visszaemlékezés szerint a gyerekeknek különösen ízlett. *„Volt egy osztálytársnőnk, Horváth Erzsinek hívták. A nagyszülei kocsmája a Rákóczi tér egyik mellékutcájában volt. Mindig lopta a kasszát. Elvitt két forintot, hármat. Akkoriban tíz fillér volt egy fagylalt. Jó néhányan összejötteünk, és elmentünk az olasz fagylaltozóba, ahol Erzsike fizette a fagyikat, mert nekünk nem volt pénzünk.”*⁵⁵

51 Giovinezza (magyarul: ifjúság) az olasz fasista párt hivatalos himnusza, és a párt ellenőrzése alatt álló Olasz Királyság nem hivatalos himnusza volt 1924 és 1943 között.

52 Ujság, 1935. október 3. 6. p.

53 Budapest Főváros Levéltára (= BFL) VII. kerületi elöljáróság iratai, iparügyi nyilvántartások (= IV.1476.b.) 53. kötet, E iparlajstrom 153/1929.

54 Az V. kerületi elöljáróság 1930. június 2-án értesítette a VII. kerületi elöljáróságot arról, hogy megadták Tirellinek a Váci úti üzlet nyitási engedélyét: BFL VII. kerületi elöljáróság iratai, általános iratok (= IV.1476.a.) 35754/1930. Ebből kiderül az is, hogy Tirelli lakcíme is Dohány utca 45.

55 B. K.-né (Berger Edit, szül 1926) visszaemlékezése. URL: <https://www.centropa.org/hu/biography/b-k-ne> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

Egy a Friss Újságban megjelent, túlszínezett riport szerint 1929-ben vette kezdetét az olasz fagyaltláz, éppen akkor, amikor Tirelli is beindította üzletét. A cikk szerint 1931-ben már mintegy 700 „olasz” fagyaltos volt a fővárosban, akik egy-egy meleg napon negyedmillió (!) adag fagyaltot adtak el.⁵⁶ Ha utánaszámolunk: üzletenként 35 pengős bevételt hozott volna naponta a fagyalt, ha valóban lett volna 700 fagyaltos. Ez egy végigdolgozott nyári hónapban akár 1050 pengő bevételt is jelenthetett, ami jelentős összeg volt a korabeli Magyarországon, még akkor is, ha a bérleti díjakat — helyiség, hűtőgép — és az alapanyagok költségeit is beleszámoljuk. Természetesen ennek alapvető feltétele a kánikula 30 napon át. A hűvösebb hónapokban — s ebből mintegy 9 is adódik Magyarországon — más kereset után kellett nézniük a fagyaltosoknak. Természetesen a hullámot elindító olaszok sikerén felbuzdulva, magyar vállalkozók csaptak fel olasz cukrásznak. A gazdasági válság nagy úr volt, és nagyon sok üres üzlethelyiség volt Budapesten.

Csakhamar megszülettek a viccek, a kabarétréfák arról, hogyan lesz valaki olasz fagyaltos. Ezek gyakori csattanója volt, hogy a cégtáblán szereplő olasz nevek kicsavart magyarországi zsidó nevek: Mauro Kohnno (Kohn Mór), Djulio Alba (Weisz Gyula), illetve, hogy immár az összes magyar fagyaltos olasz nevet választ: Gustavo Duro (Kemény Gusztáv), Pietro Negro (Fekete Péter). Az Est újságírója megjegyzi, hogy időnként az olasz nevek mögött véletlenszerűen tényleg felbukkan egy-egy olasz is.⁵⁷ A sikeres zsidó kabarészerző Stella Adorján (1897–1967) tréfája tovább ment az alkalmazkodás kifigurázásában.

„(...)

– *Csak nem fogsz belépni a fasiszta pártba?*

– *Miért ne? 1912-ben beléptem a munkapártba, 1914-ben a hadseregbe, 18-ban a szocikhoz, 1919-ben a kommunistákhoz, majd az ébredőkhöz... Mondd meg nekem, szegény pesti polgárnak, miért pont a fasisztákhoz ne lépjek be, amikor olyan divatban vannak, mint a félrecsapott női kalap?*”⁵⁸

Az újságok 1929-ben csak egyetlen valódi olasz fagyaltost tudtak megszólaltatni, „a barnaarcú, szénfekete hajú, vérbeli olasz típusú, harminc év körüli fiatalembert”. Mario Fumei olasz nyelven boldogan társalgott az Ellenzék riportérével, Mihály Lászlóval. A riportert a magyar fagyaltokhoz képest sokkal jobbnak találta az olasz fiatalember fagyaltját. A kávéház

56 Stób Zoltán: Negyedmillió tölcser és kosárka egy kánikulai napon. Friss Újság, 1931. június 28. 5–6. p.

57 Kaméleon nevek divatja. Az Est, 1932. május 13. 7. p.

58 Gelateria linkociana. Pesti Napló, 1932. június 12. 11. p.

„egy darab Olaszország valóságosan. Szépen, ízlésesen krémszínűre festett helyiség, fehér, filigrán asztalkák, székek. A falakon három velencei tájkép. Az asztalkákon levő üvegből készített hamutartókon is Velence képe.”⁵⁹ Fumei nem fogadta el a fagyalt árát, mondván magyar írótól nem fogad el pénzt, mert ő ismeri Petőfi Sándor verseit.

A Budapesti Hírlap is közölt riportot⁶⁰ a Budapesten élő külföldiekről. A cikk írója mindössze negyven olasz fagyaltosról tudott, akik nyaranta fagyaltot, télen pedig déligyümölcsöt és tejtermékeket árultak. A cikk egy történetünk szempontjából érdekes információt is megoszt: az egyik gelateria (akkoriban gyakran az olasz elnevezéssel jelezték, hogy olasz fagyaltosóról van szó) társtulajdonosa az ifjabb Santelli.⁶¹ Lehetséges, de — dokumentumok híján — bizonyíthatatlan feltételezés, hogy Francesco Tirelli nem csak a saját, de mentora pénzét is forgatta vállalkozásában.

A cukrászok háborúja 1930-ra ért a csúcspontra. A háborút kiváltó ok abban is keresendő, hogy a cukrászat szabályozott, engedélyhez kötött ipar volt Budapesten, míg a fagyalt- és cukorkaárusítás nem. A budapesti polgárok korábban, ha fagyaltot akartak kanalizni, beültek a cukrászdába, és ott komótosan fogyaszthatták el édességüket. Az olasz fagyaltosok ezt a bevételi lehetőséget vették el tőlük, hiszen a kis üzlethelyiségekben javarészt csak 1-2 asztal volt, vagy még az sem. Ezért az utcáról betérő és gyorsan távozó vevők fillérei akár nagy bevételt is hozhattak, ha gyorsan és sokan vették meg a fagyaltjaikat. A lapok végpusztulást vizionáló cikkekben ítétek el az „olasz inváziót”, és jelentették a magyar cukrászok egyharmadának csődjét. A Cukrászok Lapja a magyar cukrászipar tragédiájáról írva, nyilvánosan üzent hadat az olasz cukrászoknak. Megpróbálták visszavonadni iparigazolványaikat, tehát működési engedélyeiket. Ez azon bukott meg, hogy akkor az olaszországi magyar vállalkozókét is visszavonták volna. Megtiltották volna fióktelepek nyitását a számukra, de ez sem sikerült. Lobbiztak a Földművelésügyi Minisztériumban, hogy szabályozzák a fagyaltok összetételét, és kössék szakképesítéshez a fagyaltárusítást.⁶² Memorandumot intéztek Hermann Miksa kereskedelemügyi miniszterhez, azzal indokolva saját forgalmuk megcsappanását, hogy az olasz fagyaltosok nem vesznek fel szakképzett alkalmazottat; nem fizetnek adót; az üzleteikben alszanak, hogy bérlakást sem fizetve

59 Beszélgetés egy budapesti olasz fagyaltossal, aki ismeri Petőfit és ingyen látja vendégül a magyar írókat. *Ellenzék*, 1929. május 29. 6.p.

60 *D. Guthi E.*: Budapest— világváros. *Budapesti Hírlap*, 1930. április 20. 43. p.

61 Giorgio Santelli (Santelli György).

62 *Harc a fagyalt körül*. *Ujság*, 1930. május 7. 4. p.

alacsonyban tartják a költségeiket.⁶³ A magyar cukrászok mellé álltak a jobb- és baloldali lapok egyaránt. A magyar cukrásztársadalom ugyan minden politikai eszközt bevetett, mégis kénytelen volt egy dologban engedményt tenni: a hagyományos „magyar” cukrászdák, fagyaltárudák is rákényszerültek arra, hogy tíz fillérért adják a fagyalt egy gombócát.⁶⁴ És kitették kirakatukba a plakátot: „Magyar pénzért magyar fagyalt itt!”

A magyar cukrászoknak könnyített zárórarendeleettel kedvezett a kormány, így megengedték nekik, hogy este 11-ig (nyáron 12-ig)⁶⁵ és vasárnap is nyitva tarthassanak.⁶⁶ Olyan kedvezményt kaptak tehát, amit a fagyaltosok nem. Nekik 8-kor zárniuk kellett, ezért az olasz fagyaltosok közül sokan a hosszan nyitva tartó kávémérésekké vagy cukrászdákká fejlődést fontolgatták. Ez viszont a cukrászokhoz hasonló ijedt reakciót váltott ki a kávé szakmából is.⁶⁷

Az idő előrehaladtával mindenki alkalmazkodott az új viszonyokhoz. A gazdasági válság enyhült, a cukrászatok csökkentették áraikat, így megőrizték piacukat; az olasz fagyaltosok erősödtek, és aki tehetett — mint Tirelli is —, terjeszkedni kezdett. De az abesszin háború miatt mind több Magyarországon élő olasz tért vissza Itáliába. Vagy azért, mert a szülőháza a háborús viszonyok között nagyobb biztonságot nyújthatott, vagy azért, mert behívták katonának, mint a 21 éves, Kecskeméten élő Pietro Scarzanellát. Pietro behívása miatt apja, Olivio Scarzanella is bezárta a városközpontban levő, nyereséges üzletét, és ő is elhagyta Magyarországot.⁶⁸ Francesco Tirelli nem ezt válaszolta. Magyarországon maradt.

A budapesti fagyaltárus és üzlete

Budapest német megszállás alóli felszabadulása utáni első statisztikai számbavétel az úgynevezett népösszeírás volt 1945 márciusában. Budapesen megszámlálták a túlélőket, és összesítették lakásviszonyaikat. Ennek ívein szerepelt Tirelli Ferenc neve is, saját kézírásával. E dokumentum szerint a fagyaltos 1943. április 1. óta volt bérlője a Rottenbiller utca 66. szám alatt lévő üzletnek (földszint 2.

63 Cukrászok Lapja, 1929. február 10. 4.p.

64 Magyar Hírlap, 1930. május 7. 6.p.

65 „Cukrászok nyílt árusító üzleteinek esti zárójára”. Cukrászok Lapja, 1930 március 5. 9. p.

66 Ujság, 1930. augusztus 6. 12. p.

67 Friss Ujság, 1930. augusztus 3. 5. p.

68 „Mussolini visszahívta az olasz fagyaltos fiát, aki Abessziniába készül”. Kecskemét és Vidéke, 1935. október 10. 3. p.

számú üzlet). Az üzlet mérete az íven nem szerepel, csak az, hogy 141,67 (?)⁶⁹ pengőt fizet érte havonta. A cirkalmas betűkkel írt név nem olasz, hanem magyar keresztnévvel áll, s rajta a foglalkozás típusa: önálló. A foglalkozás elnevezése cukrász. A helyesírás azt jelzi, hogy a kitöltője nem magyar, ugyanis bár egy magyar is hibázhat az 'önálló' szó helyesírásával (a dokumentumban: önáló), de a 'cukrász' szó helyett sohasem írná azt, amit Tirelli: 'cukras'.

E dokumentum a bizonyíték arra, hogy a Tamar Meir könyvében leírt események minden valószínűség szerint *nem* a Lövölde tér 7. számú házban történtek — bármennyire is ezt a házat idézte fel maga előtt Jichak Meir — hanem a *közvetlenül mellette álló* házban, a Rottenbiller utca 66. szám alatt. Ennek a háznak is megvan a maga története. Müller Lajos tervezte 1898-ban, de a terveket még 1899-ben is módosították: a Jósika utca felőli oldalra további üzlethelyiségek kerültek. Karovits Albert építómester húzta fel a korábban itt álló földszintes épület lebontása után. Klösz György fényképfelvétele a szomszédos Lövölde tér 7-es számú házat mutatja meg eredeti pompájában.

1910-ben a raktárból közvetlenül elérhetővé vált a pince, de az üzlethelyiségek zömének nem volt pincekapcsolata. Így Tirelli üzlethelyiségében később bujkálók sem tudtak lejutni a pincébe. Az utcai két üzlethelyiségnek, amelyeket később egybe építettek, csak az utca felé volt kijárata.

1934-ben újabb átalakítást élt át az épület. Ekkor a tulajdonosa már dr. Miklósi Henrikné, született Mauksch Hedvig, a zsidó nőegylet tagja volt. S ebben az évben a házban egy üzlethelyiséget is átépített Horváth László tervei alapján annak új főbérője, özv. Varga Mihályné. A Fővárosi Közlönyben közzétett „boltkapuzat” átalakítás száma árulkodó, a 66/2-es üzlethelyiség éppen ugyanaz, amelyet Francesco Tirelli bérelt 1943-tól.⁷⁰ Sajnos nem tudható, hogy mivel foglalkozott özv. Varga Mihályné, de üzletének szomszédairól igen: Bandl János hentes, Bodánszky Nándor úri divat, Citrom Adolf szatócs, Tolnai Klára könyv- és papírárus volt. A szomszédos, Lövölde tér 7. számú ház legközelebbi üzlethelyiségében Szamekné és Grósz péksége működött. Az építési terveken jól látszik annak dátuma: 1934. december 20.

Egy nagyon modern megoldást választott az építető az engedélykérelem benyújtásához: mellékelte az átalakítandó üzlethelyiség fotóját. A képen egy *fagy-laltsalon* látható, amelynek redőnyei két üveglakot és egy bejáratot rejtjenek.

69 A számot úgy is lehetséges értelmezni, hogy valójában 141 és 67 (tehát összesen 208) pengőt fizetett, feltételezve azt, hogy a két egymás melletti üzlethelyiséget nyitották egybe. Erről lásd később.

70 Fővárosi Közlöny, 46. (1935) 2. (január 8.) 35. p.

KITÖLTŐ: a lakás, üzlet, iroda stb. bérleti díje, lakatlan (használatlan) lakásokról, üzletekről stb. a háztulajdonos vagy helyettese (gondnok, házteljesítő).

1945. évi népszázeírás.
Elrendelte:
BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS POLGÁRMESTERE
980 számú rendeletével
1945-I

Lakásív.

Kitöltendő minden bérleményről (lakásról, irodáról, boltból, műhelyről és egyéb helyiségről), üresen állókról és lakhatatlanná váltakról is; a teljesen megsemmisült lakásokról azonban, melyek nyilvánvalóan már nem állíthatók helyre, Lakásívet kitölteni nem kell. Óvóhelyről is, amennyiben abban a népszámlálás időpontjában laknak, Lakásívet kell kitölteni, pincehelyiségről szintén csak akkor, ha az lakásul vagy üzleti célra (műhely, raktár stb.) szolgál.

A Lakásív sorszáma: 2. (dupla)
(bírija a háztulajdonos vagy helyettese)

Kerület: II. Dűlő
Utca (út, tér): Rottenbiller 66
Házszám: 66 (Hrsz.: 33982)
Emelet: földsz. Ajtó: 2

I. A bérlemény (lakás, üzlet, iroda stb.) leírása.

Kérdés	Felelet
1. A bérlemény (lakás, üzlet, iroda stb.) bérliójének családi- és utóneve: (Jogi személy esetén annak megnevezése.)	<u>Tirelli Ferenc</u>
2. a) Foglalkozásának tüzetes megjelölése: b) Milyen minőségben folytatja foglalkozását? (foglalkozási viszonya)	<u>Cukrász</u> <u>önálló — tisztviselő — segéd — állást — szakmunkás — napszámos — egyéb,</u> mégpedig: <u>önálló</u>
3. a) Társbérlet esetén a társbérletők felsorolása: (Társbérletnek kell tekinteni azokat az eseteket is, midőn hatósági intézkedés folytán, vagy a rendkívüli viszonyok okozta kényszerhelyzetben több család egy lakásba kötözött össze.) b) Mi okból lakik több bérlet (társbérlet) a lakásban?	neve: _____ foglalkozása: _____ neve: _____ foglalkozása: _____ neve: _____ foglalkozása: _____ önkénies megegyezés alapján — _____ hatóság intézkedése alapján — más okból, mégpedig: _____
4. Mikor költözött ebbe a lakásba?	a főbérlet: <u>1943</u> év <u>április</u> 1. hó a társbérlet: _____ " " _____ " " _____
5. A bérlemény állapota !)	ép — részben használható (lakható) — használhatatlan, de helyreállítható a) lakás b) üzlet — műhely — raktár — iroda — gazdasági helyiség — egyéb, mégpedig: _____
6. A bérlemény milyen célra szolgál?	c) <u>intézmény háztartás; ennek megnevezése és rendeltetése: _____</u>
7. a) Mennyi a havi lakásbér (üzletbér stb.)?) b) Ha nem fizet bért, mi címen bírija a bérleményt?	havi <u>111.67</u> pengő háztulajdonos — háztulajdonos családtagja — öröklakás — természetbeni lakás — egyéb címen, mégpedig: _____
8. a) Tart-e albérlőt vagy ágybérlőt? b) A bérlemény helyiségei közül albérlésre van adva: kizárólag a társbérlet(ek) használatában van:	albérlőt: igen — nem. Ha igen, hány albérlőt? _____ személyt ágybérlőt: igen — nem. Ha igen, hány ágybérlőt? _____ személyt _____ szoba _____ konyha _____ cselédszoba _____ egyéb helyiség _____ szoba _____ konyha _____ cselédszoba _____ egyéb helyiség

1) Az üveg- és vakolatfalkák könnyen helyrehozhatók és ezért csupán ilyenek fennforgása esetén a bérlemény ének tekintendő. Részben használható a bérlemény (lakás), ha annak egyes helyiségei háborús cselekmények folytán elpusztultak. Ebben az esetben a Lakásív 9. pontjában egyes helyiségek a használható, mások pedig a használhatatlan rovatba kerülnek.
2) Házmester-, szemétpénz, liftdíj, központi fűtés és melegvízellátás díja nélkül. A háztulajdonosi és természetbeni (szolgálati) lakások bérértékét nem kell bejegyezni.

6. kép. Tirelli Ferenc cukrász üzlethelyiségének lakásíve.

BFL IV.1419.n. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának iratai.

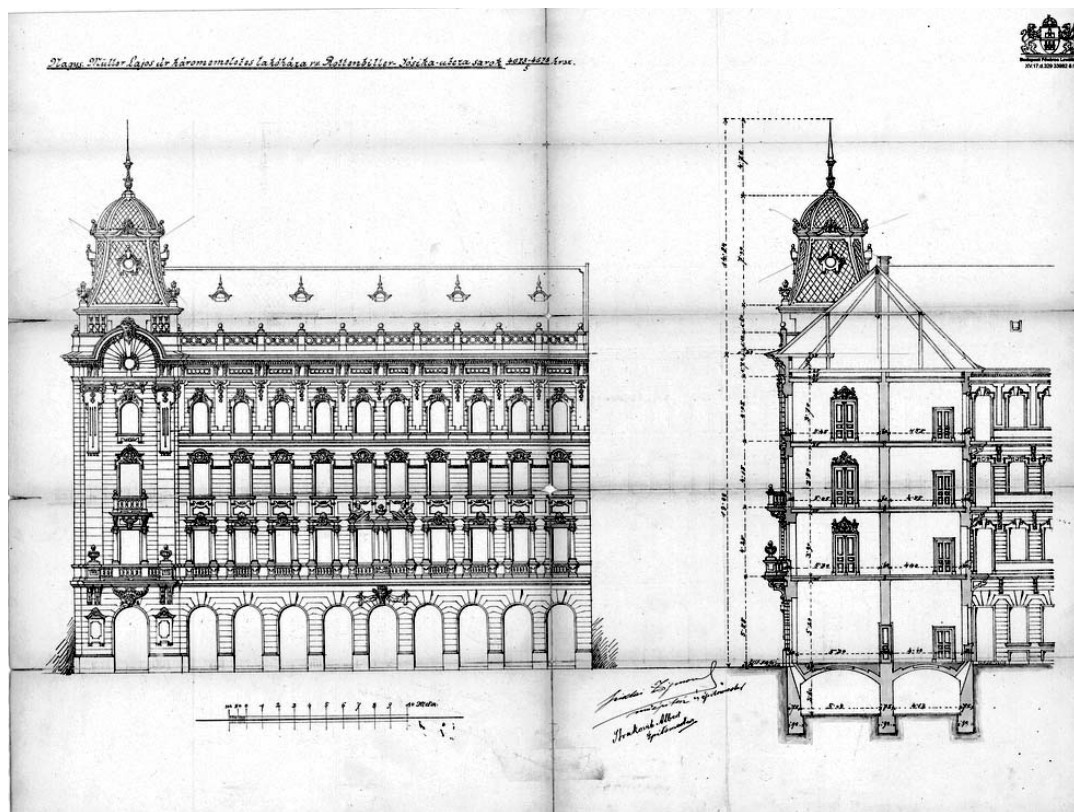
Az 1945-ös népszázeírás adatfelvételi és feldolgozási iratai.

554/I. szlj. 7. ker. Rottenbiller utca 66. fszt. 2. 2. ssz. üzleti ív.

A képen jól kivehető az itt árusított fagyaltok kínálata: vanília, mogyoró, csokoládé, kávé, rumosdió, eper, málna, barack, citrom, tuttifrutti, puncs. A portál fejrésze jegeskávét és cukrászsüteményeket is hirdet, és egy kerekarcú, mosolygó cukrász néz a szemlélőre. A bejárati ajtó feletti képen pedig Velence látképe látható, hirdelve, hogy egyenesen egy velencei mester kezéből vehetjük el a fagyaltot és a süteményt. Látható az is, hogy a fagyaltszalon rendelkezett kihajtható napernyővel, így a forró nyarakon az árnyékban hűsölhettek és fogyaszthattak édességeket az arra járók. Akik között nagyon sok gyerek lehetett, hiszen a Rottenbiller

7. kép. Budapest VII. Lövölde tér 7. Fischer-ház a Király utca sarkán.
A felvétel 1876 körül készült.
BFL XV.19.d.1.05.110. Fotótár, Klösz György digitalizált fényképei.
(Fortepan 82165)

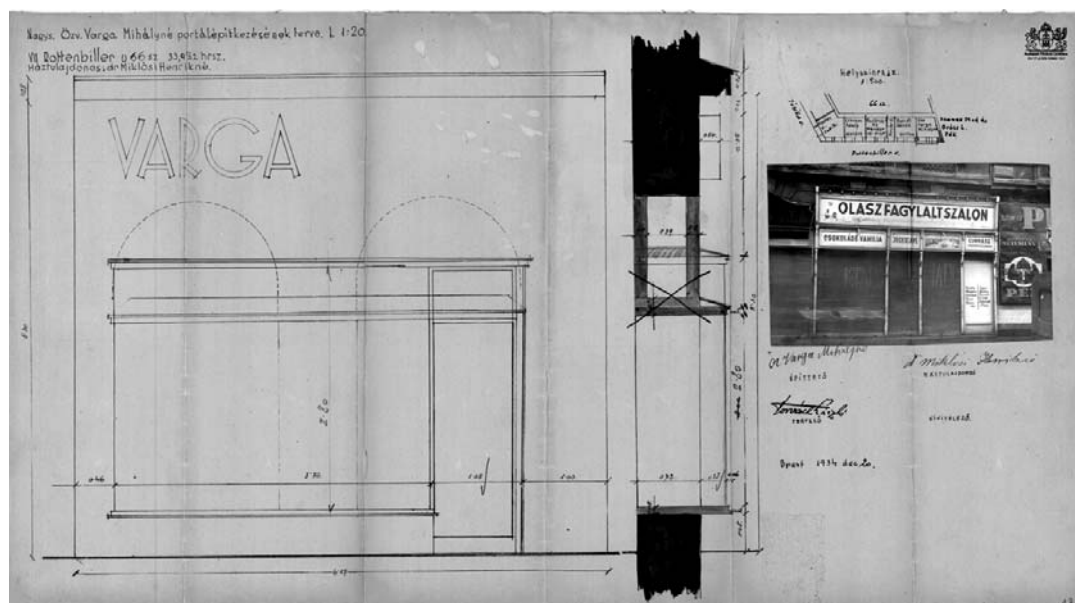

8. kép. A Rottenbiller u. 66. szám alatti ház eredeti tervrajza.
BFL XV.17.d.329. Építési Ügyosztályok Tervtára, 33982.

utcában épp az üzlettel szemben állt a „községi polgári iskola”. Mellette az Odeon mozi, így itt egy fagyaltosnak mindig volt elég vevője.

A kép arról is árulkodik, hogy a fagyaltos feladta üzletét (a redőnyökön a 'Kiadó' szó olvasható), és ezt vette bérbe özv. Varga Mihályné. S biztosan tudjuk: ide tér vissza Francesco Tirelli 1943. április 1-én.⁷¹

71 Az üzleteket 1965-ben teljesen átépítette a VII. kerületi Közért vállalat. A kapubejárótól a Jósika utcáig egységes tér jött létre. Ahol Tirelli üzlete volt, az ma fodrászatként, szépségszalonként működik.

9. kép. Özv. Varga Mihályné portál-átépítési terve, 1934. december 20.
BFL XV.17.d.329. Építési Ügyosztályok Tervtára, 33982.

A vidéki fagyaltos

Romániai, horvátországi kiruccanásai után Tirelli 1935-ben újra a Santelli-iskolában dolgozott, amelyhez nagyon közel lakott: Budapesten, a Rákóczi út 34-ben⁷². Sem a vívással, sem a fagyaltárusítással nem kereshetett túl jól, mert nem túl jelentős, 40 pengő adóhátralékkal szerepelt az adótartozás hátra hagyásával ismeretlen helyre távozóok listáján.⁷³ A harmincas évektől neve már nem jelent meg bajnokságokon, versenyeken. Lehet, hogy energiáit a fagyaltkészítés, esetleg fagyaltos vállalkozásának fejlesztése foglalta el, mert neve és cége több vidéki városban is felbukkant. A sajtóból megtudhatjuk, hogy 1935 nyarán naponta

72 „Két utcára néző — Rákóczi út és Dohány utca — lakóházat 1874/75-ben Korompay Alajos megrendelésére Ámon József tervezte és építette 3, ill. 1 emeletesre. Az egyemeletes Dohány utcai kései klasszicista épületszárny mára már igen rossz állapotú. Az 1874-es engedélyezési terveket németül feliratozta a készítőjük, a Tabak Gasse és a Kerepescher Strasse (akkor még Kerepesi, ma Rákóczi út) által határolt telekre Herr Alois Korompay részére rajzolt historizáló lakóházat az építész. 1896-ban már Földváry Emília a bérház tulajdonosa.” URL: https://mierzsebetvarosunk.blog.hu/2016/01/10/rakoczi_ut_34 (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

73 Fővárosi Közlöny, 46. (1935). 44. (augusztus 30.) Melléklet 89. p.

10. kép. A *tervrajzi* fotó nagyítása

11. kép. *Velence látképe a bejárat fölött*

3-4 újabb fagyalatkülönlegességet kínált Esztergom városában lévő 'fagyalt szalonjában'⁷⁴ miközben — a versenyszezonban — Budapesten volt vívómester. Az egyik jövedelem kiegészítette a másikat.

74 Esztergom és Vidéke, 1935. június 29., 4. p.

A harmincas évek végén Tirelli fagyaltos lett Nyíregyházán is. Margócsy József irodalomtörténész cikke szerint a Zrínyi Ilona utcai keskeny, hosszú üzlet-helyiség ajtaja feletti „Gelatiere Italiano” volt az első idegen nyelvű cégtábla a városban, s alatta a név: Francesco Tirelli.⁷⁵

Több harmincas évekbeli rövidhír és hirdetés is utal arra, hogy 1934–35-ben a nyíregyházi korzón, a sétálóutcán, a Zrínyi Ilona utca 2. szám alatt működött egy olasz fagyalt bár. Ezek a híradások Tirelli nevét nem említik. Elsőként 1934-ben a Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap adott hírt arról, hogy „fagyalt bár” nyílt a városi korzón, „a legmodernebb fagyaltgépekkel és olasz fagyaltossal”.⁷⁶ 1934 májusában több napon át hirdette magát az új fagyaltos e lapban. De 1935 szeptemberében már Női és Leányka Kabátáruháza nyílt ugyanazon helyen — hangsúlyozva: a „volt ’olasz fagyalt’ szalon helyén”⁷⁷. De az sem működött ott sokáig, 1936 szeptemberében „világhírű” festőművészek képeit árusították a „volt olasz fagyalt bár” helyén.⁷⁸ Elképzelhető, hogy a „fagyalt szalon” csak nyáron működött, hiszen szeptember végén már hűvös arrafelé az időjárás. És persze az is, hogy nem Tirelli volt az olasz fagyaltos, hiszen a Margócsy-féle visszaemlékezés nem említ évszámot. Tirelli életében máskor is előfordult, hogy ugyanazt a helyiséget bérelte ki újra, s csak az bizonyos, hogy 1939-ben Nyíregyházán dolgozott. Ide is költözhetett egy időre, ami egy 1941-es bírósági idézésből derül ki: „Tirelli Franceskó volt nyíregyházai lakos alperes részére — aki ismeretlen helyen tartózkodik”.⁷⁹

Ebben a városban történt meg vele, hogy nemtelen támadások érték. Valószínűleg nem először és nem utoljára — lezsidózták. Az időpont 1939. Magyarországi országgyűlése ekkor már két zsidóellenes törvényt is elfogadott: az 1938. évi XV. törvénycikket „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” és a 1939. évi IV. törvénycikket „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”. A gyorsuló ütemben szaporodó antiszemita törvények, rendeletek fokozatosan minimális szintre szorították a magyar zsidóság életlehetőségeit. A zsidó férfiakat 1939 után folyamatosan behívták katonai munkaszolgálatra, majd a háború kitörése után a frontvonalra vitték őket, ahol

75 Margócsy József (1919–2013): „Cukrászok érkeztek Nyíregyházára”. Kelet-Magyarország, 1997. július 26., Napkelet – A KM hétvégi melléklete, 13. p.

76 „Olasz fagyalt bár Nyíregyházán”. Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap, 1934. május 13., 8. p.

77 Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap, 1935. szeptember 29., 2. p.

78 „Chriszt-cég Szabolcsi Hét képkiállítására” Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap, 1936. november 23., 4. p.

79 Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője, 1941. január 16. 2. p.

12. kép. Az új fagyaltos hirdetése Nyíregyházán, 1934
Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap, 1935. május 18., 4. p.

tízezrével pusztultak el Oroszország hómezőin. Nem volt tehát mindegy, hogy a holokauszt előestéjén zsidó-e valaki Magyarországon. Tirelli a támadásokra — remek húzással — a nyilvánosság előtt válaszolt, felhívást téve közzé, hogy 1000 pengőt fizet annak, aki bebizonyítja, hogy ő nem keresztény.

„Tudomásomra jutott, hogy egyesek valótlán híreket terjesztenek rólam. Ezen tendenciózus híreszteléssel szemben kijelentem, hogy családom olasz és római katolikus, amit évszázadokra visszamenőleg bizonyítani tudok. Kijelentem azt is, hogy aki származásomra vonatkozóan az ellenkezőjét bizonyítja, 1000 pengőt adok neki. Családomról közelebbi adatokat szerezhet bárki don Ettore Tirelli római katolikus lelkésznel Carpi Modena.

Nyíregyháza, 1939. június 10. Francescó Tirelli. olasz cukrász”⁸⁰

Az 1940-es években sem mehetett túl jól az olasz fagyaltosnak. Hennefeld Ignác jég szekrénygyáros újra és újra a bíróságra citálta, s ezt a sajtóban hírül is adta. Ugyanis, az éppen hivatalosan nyíregyházi lakos Tirellinél nem tudta elérni, hogy ingóságait — minden bizonnyal a hűtőszekrényeit — visszakapja, és a neki

80 Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap, 1939. június 11., 10. p.

járó pénzt Tirelli megfizesse.⁸¹ Az ügy bizonyára rendeződött, de a vívómester pénzügyei már annál kevésbé.

1942-ben neve bekerült a „Jövedéki kihágás és adótartozások miatt körözött egyénekről” a Pénzügyi Közlöny⁸² által közzétett áprilisi listába, mint aki egy másik kelet-magyarországi városban, Debrecenben, a Ferenc József utca 30. szám alatt lakik. A „43 éves, campagnolai (Olaszország) születésű, rk., cukrász, olasz állampolgár, vagyontalan, nős” cukorral követetett el némi visszaélést.⁸³ Ezt a stiklit a fagyaltot kedvelők talán megbocsátják neki. Cukor nélkül nincs fagyi.

Az ellenálló

A háború alatti hősiességéről megmentettjeitől tudunk. 2008-ban ők kérvényezték a Yad Vashem elismerését pártfogójuknak, megmentőjüknek. A Yad Vashem által publikált történet szerint Francesco Tirelli felesége és gyermekei Olaszországban maradtak, amíg ő Magyarországon dolgozott.⁸⁴

A Yad Vashem által közzétett összefoglaló szerint Tirelli 1944-ben egy Csehszlovákiából menekült családot fogadott be, akiket ismerőseik küldtek hozzá. Közöttük volt az akkor 6 éves Chana Hedwig Heilbrun. A másik bujkáló család Mayerék voltak. Az ő fiuk, Jichak (Péter néven) a főhőse Tamar Meir könyvének. Tirelli egyszerre több búvóhelyen rejtegetett zsidókat, hamis papírokkal látta el őket, és minden nap meglátogatta a raktárban tartózkodó menekülteket. Egy esetben zsidó férfiakkal együtt vitt hamis papírokat másoknak is, és a magyar rendőrök megállították őket.

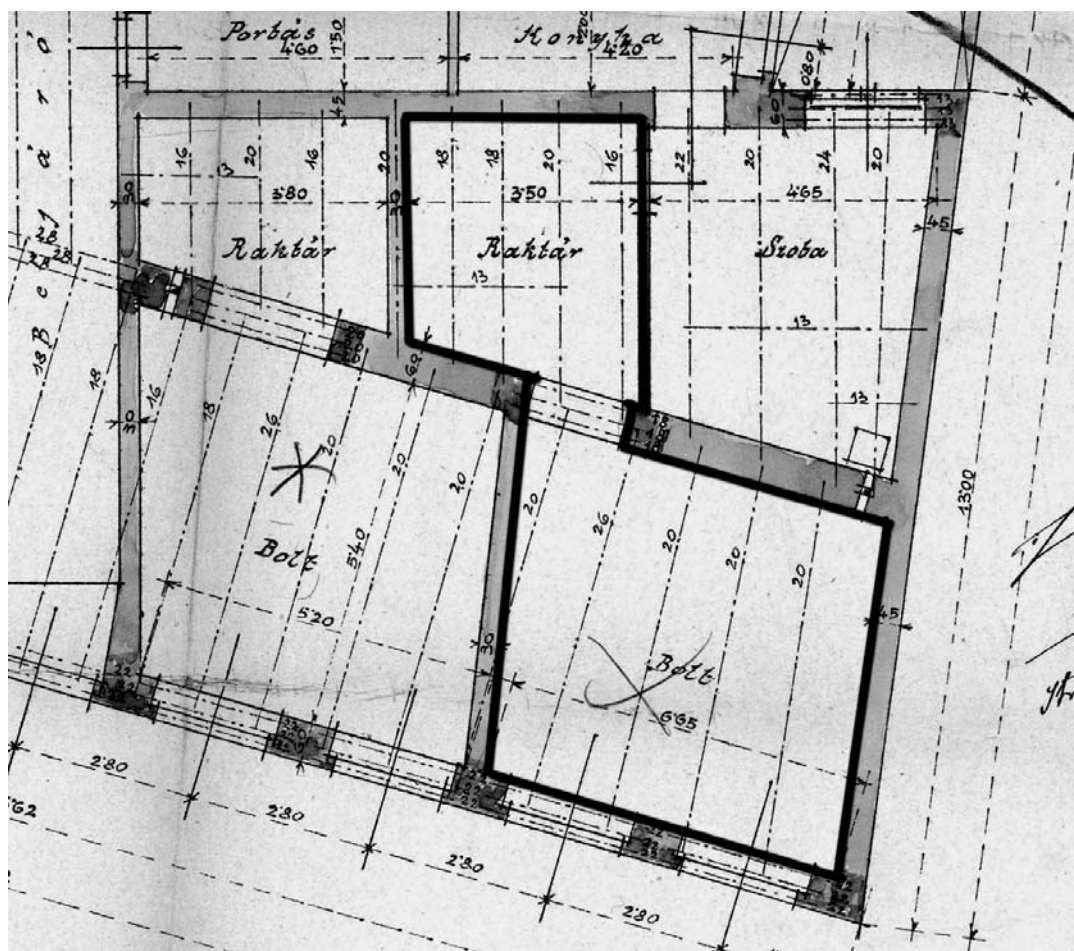
„Tirelli olaszul kezdett beszélni Heilbrun apjával, így a magyarok úgy vélték, ő is olasz lehet. A rendőrök azonban megkérdezték tőle, miért van együtt egy zsidóval. Tirelli nevetni kezdett, és visszakérdezett: Mi van velünk, olaszokkal, hogy

81 Budapesti Közlöny, 75. (1941) 12. (január 16.) 5. p.

82 Pénzügyi Közlöny, 69. (1942) 6. (április 1.) 8. p.

83 Ebből a bejegyzésből az is kiderül, hogy Tirelli magyarországi tartózkodását nem tekinthetjük emigrációnak. Nem lett magyar állampolgár, minden bizonnyal nem tervezte, hogy örökre Magyarországon marad. Magyarország a megélhetést, a pénzszerzést biztosította a számára, de nem lett Tirelli választott hazája még akkor sem, ha a neve a hivatalos okmányokban Ferenc, a Francesco magyar megfelelője.

84 The Righteous Among The Nations. URL: <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=en&itemId=5659942> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

13. kép. A fagyaltüzlet és rejtkehely. A vonallal körbevett terület biztosan, de feltételezhetően a mellette lévő bolt és raktár is a bujkálókat szolgálta 1944-ben

BFL XV.17.d.329. Építési Ügyosztályok Tervtára, 33982

*mindenki azt gondolja, hogy zsidók vagyunk? Vajon úgy nézek ki, mint egy zsidó? Heilbrun édesapja is vele nevetett, végül a magyarok elengedték őket.*⁸⁵

A háború után a Heilbrun és a Mayer családok kapcsolatban álltak Tirellyel, amíg vissza nem tért Olaszországba.

85 Az idézet helye: <https://righteous.yadvashem.org/?search=Tirelli&searchType=all&language=en&itemId=5659942&ind=0> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

A Yad Vashem által publikált összefoglalónál jóval bővebb emlékeket tartalmaz Jichak Meir családtörténeti kézírata.⁸⁶ A szülei nélkül bujkáló Pétert, vagyis Jichak Meirt Tirelli egy bujkáló zsidó család Jókai téri lakásától vezette a fagyaltóhoz, ahol már két hónapja rejtőztek a szülei. A visszaemlékezés szerint 1945 januárjára 22 zsidó bújt el az üzletben. A bolt egy utcára nyíló nagy üzlethelyiségből és egy hátsó raktárból állt. Ezt az üzlethelyiség tervrajza is igazolja. E két szoba összesen — az eredeti építési tervek alapján számolva — mintegy 40 négyzetmétert tett ki, hacsak az özv. Varga-féle építkezés után mások nem építették egybe a két egymás melletti üzletet: Tirelli fagyaltóját és Bandl János hentesüzletét. A két helyiség egybenyitásának lehetőségére utal Tirelli 1945-ös helyiségbérletét bemutató dokumentum egyik értelmezési lehetősége. Ugyanis eszerint Tirelli két összeget is fizetett havonta: 141 és 67 pengőt. A két egymás mellett lévő üzlethelyiség a raktárakkal együtt mintegy 84 négyzetméter alapterületű. Ekkora területen elfért akár 20–22 fő is. (Ennél kisebb területen aligha). Napjainkban (2020) már egybenyitva szolgálja a hajdani két helyiség a szép hajra vágyó hölgyeket.

A rejtőzködők a raktárban egymás felett, az emeletes árupolcokon aludtak. Igyekeztek sötétségben maradni, s csak néha gyújtottak meg egy-egy gyertyát. Tirelli minden nap meglátogatta őket, élelmet és újságokat hozott nekik. S mivel az üzletben nem volt vécé, ezért az ürülékes vödört is elvitte, és tartalmát — Jichak Meir állítása szerint — Budapest egyik legforgalmasabb központi csomópontján, a nem túl távoli *Mussolini* téren (a mai Oktogonon) ürítette ki. Meir úgy vélte, ez lehetett Tirelli személyes bosszúja. Előfordult, hogy mások ügyetlensége miatt lebukott, de mindig kiszabadult a németek és a nyilasok fogságából. Meir szerint egy egész hálózatot irányított, s a „Tirelli megmentettek” száma mintegy ötvenre is tehető.

Meir visszaemlékezése szerint Tirellinek Velencében, Zágrábban és Pozsonyban is volt két-két lánya. Ez ma már nem igazolható. De Meir úgy véli, hogy állítólagos lányai nevére kiállított útleveleket kért az olasz követségtől, és azokat zsidó lányoknak adta tovább.

„A háború után, Tirelli újra megnyitott két nagy fagyaltóüzletet Budapesten. Szombatonként ellátogatott hozzánk. Tisztelte a szokásainkat, és tudta, hogy tilos a borunkhoz nyúlnia. Részt vett a mi örömmünnepeinken és másokén is, és szívélyes kapcsolatban maradt minden megmentettjével. Végül a háború után alakult

86 ריאם קהצי מייח רופיס — ונייה ובוטבו — „...és az ő jóságának köszönhetően éltünk”. Jichak Meir élettörténete. Lejegyezte: Haim Meir. 2016. október. Héber nyelvű kézirat, a Meir család tulajdona.

kommunista kormány elüldözte őt. Talán félték egy ilyen túlságosan élénk típusú embertől. Tirelli nem tisztázott körülmények között halt meg 1954-ben, Genfben, Svájcban.”⁸⁷

A magyar dokumentumok szerint Tirelli a háború után, 1946-ban a Rottenbiller utcától nagyon messze, a budapesti XI. kerületi Bartók Béla út 6. szám alatt kapott vállalkozói engedélyt elektromotor és gépfelállításra.⁸⁸ Rejtély, mi volt ezzel a célja és mit fedett ez a tevékenység. Az 1945 utáni helyi kerületi előjárósági anyagokból kiderül, hogy 1946 áprilisában a fagylaltozóját is áthelyezte a Bartók Béla út 6. alá.⁸⁹ 1947-ben kért erre a címre kávémérési engedélyt, hogy a fagylaltszezonon kívül is működhessen üzlete. Ezt 1948. márciusára megkapta, de egy 1949 októberi irat tanúsága szerint e tevékenységet nem kezdte meg.⁹⁰ A fagylaltját még 1949-ben is bizonyosan árulta itt, mert iktatókönyvi bejegyzések szerint 1949 májusában járdafoglalási engedélyt kért az üzlet elé, és a biztosíték visszafizetéséért csak októberben folyamodott.⁹¹

Tirelli neve Budapesten 1948-ban egy közjegyzői okiratban bukkan fel. Akkoriban a XI. kerületben, nem messze a Bartók Béla úttól, a Verpeléti út 15. szám alatt lakott, és foglalkozása cukrász volt.⁹² Előkerült egy későbbi közjegyzői okirat is 1950 januárjából: ekkor bízott meg valakit azzal, hogy a Verpeléti úti — ezek szerint saját tulajdonú és nem bérelt — lakásának eladását intézze.⁹³

A Yad Vashem és Catellani szerint az '50-es években Tirelli visszatért Olaszországba. Ezután Svájcba ment — a Yad Vashem szerint 'emigrált', de nem váltak be a tervei, és börtönbe is került.⁹⁴ Catellani is úgy tudja, hogy a második világháború után — valamikor — Genfben telepedett le.⁹⁵

87 Jichak Meir élettörténete. Id. mű. 95. o.

88 Fővárosi Közlöny, 59. (1946) 22. (május 18.) 619. p.

89 BFL IV.1410.a. XII. kerületi előjáróság iratai, általános iratok (=IV.1480.a.) 8266/1946.

90 BFL IV.1480.a. 21816/1947.

91 BFL IV.1480.a. 390. kötet, iktatókönyv, 7499. sz.; 393. kötet, iktatókönyv, 20783. sz.

92 BFL Barcs Ernő közjegyző iratai, Okiratok (=VII.180.a.) 582/1948.

93 BFL Haller Károly közjegyző iratai, Okiratok (=VII.207.a.) 54/1950.

94 Il gelataio italiano che salvò ebrei a Budapest. ANSA Hírügynökség, 2016. április 16. URL: http://www.ansa.it/sito/videogallery/mondo/2016/04/06/medaglia-al-valore-per-il-cane-antibomba_679907ee-8f8f-44ff-9730-dd62657a810f.html (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

95 Catellani nem ad meg sem laccímet, sem időpontot, sem az ott tartózkodás célját, így a 'letelepedés' tényét egyelőre kétségekkel fogadjuk.

Tragédia Genfben

Még nem feltárt, hogy Tirelli miért és mikor költözött Svájcba, ennek kiderítése az olasz és svájci történészekre vár. A svájci archívumban lévő dokumentum címéből csupán arra következtethetünk, hogy a vád „konzorciumban”, tehát ’bűnszövetkezetben’ elkövetett óracsempészet lehetett.⁹⁶ De akkor sem világos, miért Genfben volt konfliktusa a hatóságokkal, s miért nem az Olaszországgal határos kantonban, Tessinben, vagyis Ticinóban, ha a csempészet ott futott. Minden bizonnyal a genfi vámigazgatóság képviselői fogták el Genfben, és folytatták le a kihallgatását. Amelynek következtében meghalt.

A halálának körülményei mindenképp gyanúsak, közép-európai szemmel különösen. A hatóságok erőszakos tetteiről errefelé könyvtárnyi irodalom áll már rendelkezésre. De az ügy feltűnő volt az akkori svájci hivatali apparátus számára is, ezért megkezdték vizsgálatát. A Feuille d’Avis de Neuchatel és még néhány lap tudósított halála körülményeiről és az azt követő vizsgálatokról.⁹⁷

Az első tudósítás szerint az 56 éves idős olasz, aki magyar származású (!), Genfben él, de hajléktalan. (Ez máris elgondolkodtató: hogyan lehet a hűvös Genfben állandó életvitelt folytatni, üzletelni, pénzt keresni hajléktalanként?) Meggyanúsították órák engedély nélküli kereskedelmével, de annak részleteit a lapok nem közölték, miért volt illegális az órakereskedés. Hosszasan kihallgatták a vámellenőrök Rue Petitot-on lévő irodájukban, majd a Saint-Antoine börtönbe vitték. A börtönből azonban kórházba kellett szállítani, ugyanis a börtön orvosa *koponyatörést* diagnosztizált Tirellinél. A kórházban 1954. május 16-án hajnali 4:30-kor elhunyt.

A kórházból az igazságügyi orvostani intézetbe szállították a testét, hogy felboncolják és meghatározzák a halál pontos okát, mert Tirelli — a közlemény szerint — *szívbeteg* volt. A cikk által közölt hivatalos tájékoztatás szerint Tirelli úgy sérült meg, hogy saját maga rohant a falnak. A szerző is megállapítja, hogy a halál nagyon furcsa körülmények között következett be, és az újságíró a hivatalos vizsgálati eredményektől várta a részletesebb tájékoztatást.

Ha összefoglaljuk azt, amit Tirelliről az első svájci tudósításból és életútjából megtudtunk, akkor az öngyilkosság — különösen azon formája, hogy fejjel ron-

96 Schweizerisches Bundesarchiv Ref. num. E6351F#1975/3#206* / Francesco Tirelli, Genf und Konsorten; Kreislaufschmuggel von Uhren im Tessin 1954–1960.

97 Un détenu se serait tué en se lançant contre les murs de sa prison à Genève. Feuille D’Avis de Neuchatel, 1954. május 18. 9. o. URL <http://doc.rero.ch/record/59887/files/1954-05-18.pdf> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

tott a falnak — szinte kizárható. Tirelli sportember volt. Ráadásul olyan sportban volt kiváló, amelyben nem csak a fizikum, hanem inkább a gyorsaság, az ész, a lehetőségek kihasználása az elsődleges. Tirelli ennél komolyabb vészhelyzeteken is felül tudott emelkedni, valószínűtlen, hogy a csempészet, esetleg az adócsalás vádjától megijedt volna, ha Budapesten az életét kockáztatta embertársaiért. E bűnökért, ha egyáltalán rábizonyítják, legfeljebb néhány év börtönt és Svájcból való kiutasítást kaphatott volna. Ilyenért vélhetően nem lesz senki — különösen nem egy Tirelli — öngyilkos.

Számba kell vennünk más lehetőséget is — noha azok csak feltételezések lehetnek. Tirelli nem volt magas, ha nem is volt gyenge, de nem számított az erős fizikumú emberek közé. És már 56 éves volt. Így elképzelhető az is, hogy a kihallgatása során, vagy a börtöncellába kísérésekor volt olyan konfliktushelyzet, amikor a fáradt, ideges, könnyű, alacsony olaszt meglökték, esetleg megütötték, és ő a falnak vágódva megsérülhetett. Ha pedig egyáltalán „szívbeteg” volt, a kihallgatás minden bizonnyal nagyon megviselte az idős embert, és egy ájulás is okozhatta fejsérülését.

Két hónapnak kellett eltelnie, hogy a svájci hatóságok valamilyen első eredményre jussanak a különös ügyben, hiszen az esetet több újság is tárgyalta. A július 22-én megjelent kormányzati közleményt — a Tirelivel kapcsolatos második svájci közleményt — sok lap tette közzé. Eszerint vizsgálat indult Tirelli halála körülményeinek kiderítésére, és mindenkit kihallgatnak, aki az esettel kapcsolatba hozható.⁹⁸ A hivatalos közlemény szövege azt sugallta, hogy Tirelli a börtönben öngyilkosságot követett el. Ebből a közleményből az is kiderül, hogy a genfi 6. vámigazgatóságon történt az eset, és Tirelli családja szerint a kardvívó a nyomozók brutalitása miatt halt meg. A Svájci Államszövetség főügyészenek kérésére a vámigazgatóság adminisztratív vizsgálatot folytatott le, amelyben a Tirelli-ügyben érintett valamennyi vámtisztviselőt kihallgatták. (Tehát a vámosok megkérdezték a vámosokat, hogy volt-e valami rendkívüli. Érdekes fejlemény: nem volt.) Ezt a visszás helyzetet érzékelve a svájci szövetségi Igazságügyi és Rendőrségi Minisztérium az Államszövetség főügyészenek javaslatára Roger Corbaz-t bízta meg az ügy kivizsgálásával.⁹⁹

98 Feuille d’Avis de Neuchatel, 1954. július 23. p 10. Après la mort de M. Francesco Tirelli Le département fédéral de justice et police ouvre une enquête contre des fonctionnaires de la direction des douanes. URL: <http://doc.rero.ch/record/59942/files/1954-07-23.pdf> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

99 Lásd u. o. „L’audition de plusieurs personnes qui ne font pas partie de l’administration se révélant nécessaire, le département fédéral de justice et police a décidé, sur proposition du

Roger Corbaz jelentésére két évet kellett várni. A lapok csak 1956. január 28-án közölhették — mindenhol szó szerint egyforma — tudósításaikat, immáron a harmadikat a Tirelli-ügyről. Már a cím is közli az eredménytelenséget hozó eredményt: Tirelli nem halhatott meg a kihallgatói miatt.¹⁰⁰ A megjelent közleményből kiderül: Tirelli 1954. május 12-én, szerdán követett el öngyilkosságot a börtönben. Egy börtönőr talált rá a mozdulatlan testre, s a fején lévő súlyos sebből folyt a vér. Azonnal beszállították a kanton kórházába, és négy nappal később ott halt meg.

A közlemény szerint Roger Corbaz szövetségi ügyész mintegy ötven embert hallgatott ki Tirelivel kapcsolatban, helyi ellenőrzéseket és szembesítést is végzett. Megállapította, hogy a Tirelli kihallgatását végző nyomozók munkájukat helyesen folytatták le, tudtak Tirelli szívbetegségéről, és „figyelemmel voltak az egészségügyi állapotára is”. A kihallgatások maximum három órán át tartottak. Tirelli halálát Corbaz a szívbetegségének tudta be, és figyelmen kívül hagyta a korábbi jelentést, amely szerint Tirelli fején *súlyos*, vérző seb volt. De az ügyet a hatóságok lezárták, és a vámnnyomozók keményen üldözhatték tovább az óracsempészeket.

Tirelli özvegye, Angela Tirelli-Giupponi 1954. június 2-án tájékoztatást kért férje haláláról, és panaszt nyújtott be ismeretlen — de a dokumentumokban nevesített — személy ellen, akinek durvasága férje halálához vezetett.¹⁰¹ A nem megfelelő eljárást Tirelivel szemben tanúvallomások is alátámasztották, mint azt Tirelli özvegyének panasa után elrendelt közigazgatási vizsgálat jegyzőkönyve is megerősíti.¹⁰²

A svájci archívumokban még feltárára vár a Tirelli-anyag többszáz oldala. Bizonyosan tanulságos. Ahogyan a négy napig haldokló Tirelli orvosi szakvéleményeinek adatai és a vámtisztek kihallgatási jegyzőkönyvei is titkokat rejthetnek. De ma egyértelműen kijelenthető: a svájci hatóságok részesei voltak Francesco Tirelli halálának, és felelősek érte.

procureur général de la Confédération, de charger Me Roger Corbaz, avocat à Lausanne, représentant permanent du procureur général de la Confédération pour la Suisse romande, de procéder aux opérations ultérieures d'enquête.”

100 Lásd Feuille d'Avis de Neuchatel, 1956. január 28. <http://doc.rero.ch/record/60405/files/1956-01-28.pdf> (Legutóbbi elérés: 2021. február 7.)

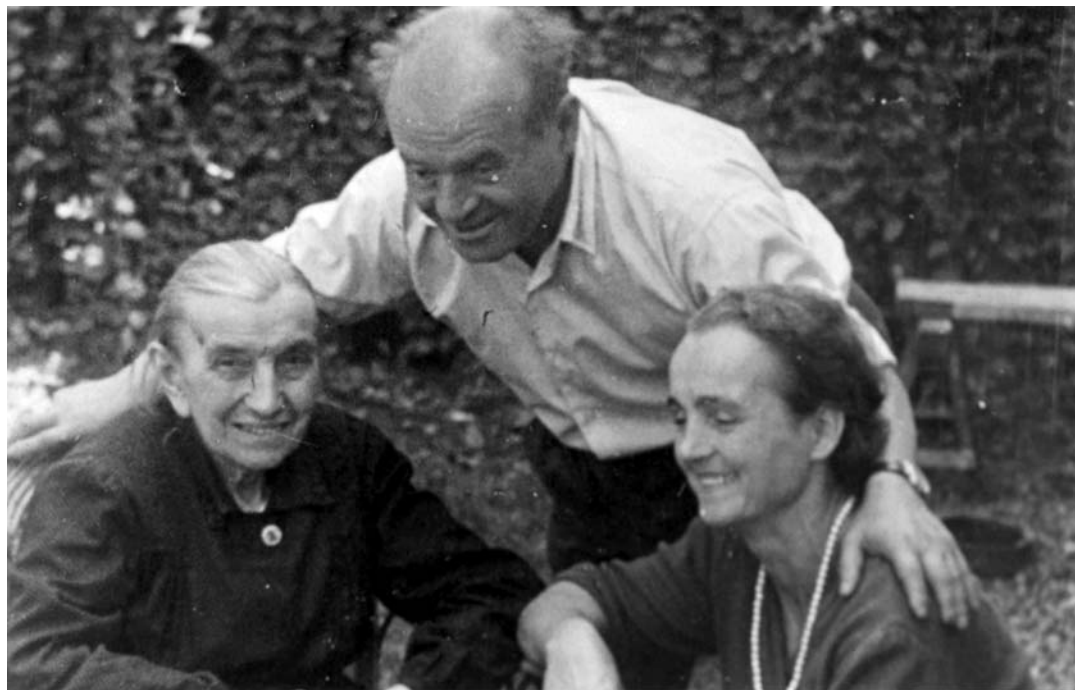
101 Corbaz levele 1954. október 12. Lausanne. Címzett: Monsieur le Professeur Werner Lüthi, procureur général de la Confédération. Forrás: Schweizerisches Bundesarchiv, CH-BAR#E4001D#1973-126#414

102 Séance du Conseil Fédéral Suisse extrait du procès — verbal. Vendredi 27 janvier 1956. Ügyszám: B.13.8.-1107.Be./j. Forrás: Schweizerisches Bundesarchiv, CH-BAR#E4001D#1973-126#414

Utóhang

Az apró termetű olasz, aki csak élni és megélni, boldogulni és boldog lenni akart. Aki páston és fagylaltgép mellett is mindent megtett, ami szívéből, tehetségéből, eszéből, temperamentumából tellett. S amikor kellett, akkor igazi igaz ember tudott lenni: szívvel, figyelemmel, ésszel, ügyességgel. Csempész volt? Feketén vásárolt a fagylaltozóihoz cukrot? Bűnös? Nem volt az. De ha igen, vétkeit már előre tisztára mosta 1944-ben.

A zsidókat mentő Tirellit abban az országban érte a vég, amelyik őrizte a német nácik aranyát, de befogadta Kasztner Rudolf hatalmas összegért kiváltott magyar zsidó értelmiségijeit is. Talán egyszer majd a svájciak is megírják valós háborús történetüket, és nem csupán hivatalnokok közleményeit kell előkotorunk a feledésből.

14. kép. *Campagnola Emilia. Francesco Tirelli édesanyjával, Emmával és unokatestvérével, Iride Spaggiarival*

Forrás: RS – Ricerche Storiche n. 118/2014.¹⁰⁴

103 *Angiolino Catellani*: Il campagnolese Francesco Tirelli Giusto fra le Nazioni. Credits: *Istoreco* (Istituto Storico per la Resistenza e la Società Contemporanea della provincia di Reggio Emilia)

A történelem üveggömbjét kezünkben forgatva látjuk a történelem egységének szépségét, de amint a tények mélyére szállunk, egy-egy témába beleásunk: valami mást, egyedit, valami szokatlant kapunk. Amikor Tamar Meir megírta apósa történetét, még nem tudhatta, hogy a magyar sporttörténet egy szeletét írja meg. Amikor Angiolino Catellani megkezdte nyomozását Francesco Tirelli után, még nem tudta, hogy egy krimi is fel kell tárnia. Most már tudjuk. Az igaz emberek, a Yad Vashem kitüntetettjei nyomában járni sem könnyű feladat.

A megmentett családok nem tudtak elszakadni Tirellitől. Ezért kaphatta meg — általuk — a Világ Igaza elismerést, és ezért született meg Tamar Meir könyve, egy kis nagy emberről, kisgyerekeknek.

És emlékeztetőül, tanulságul, ez az írás a már nagyobbaknak is¹⁰⁴.

104 A tanulmány megszületését Budapest VII. kerület Erzsébetváros önkormányzata támogatta. Köszönettel tartozom a felhasznált hazai, levéltári (BFL) dokumentumok fellelésében nyújtott segítségért Lugosi András és Sipos András főlevéltáros uraknak. E tanulmány olasz nyelvű változatának első része megjelent *Ricerche Storiche* 130. számában (2020 november): *Le vite e la morte di Francesco Tirelli*.